

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SON DÖNEMİ VE TÜRKİYE'Yİ BÖLME ÇABALARI (1908-1918)

SALÂHİ R. SONYEL

Türkiye'ye Göz Dikenler

Son zamanlarda kimi Avrupa ve Amerika arşivlerinde araştırıcılara açılmış olan ilk kaynak belgelerin de kanıtladığı gibi, Fransa, İngiltere, Rusya ve Almanya denli güçlü devletler, Yakın ve Orta Doğu'yu kendi etki ve egemenlikleri altına almak için yıllardan beri birbirleriyle yarışıyorlardı. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, savaş günlerinde ve savaştan hemen sonra, onların düzenlerine hedef oluşturan başlıca ülke, Osmanlı İmparatorluğu'ydu. Güçlü devletler, Osmanlı ülkelerinin bol kaynaklarını sömürmek ve İmparatorluğu kendi pazarlarına bağlamak amacıyla her türlü önleme başvurarak Türkiye'ye sızmak için uğraşıyorlardı. Onları en çok ilgilendiren kaynaklardan biri de petroldü. Orta Doğu ülkelerindeki bol petrol kaynaklarını ele geçirmek için birbirleriyle düşmanlık düzeyinde bile yarışa girişiyorlardı. Gerçekte, Birinci Dünya Savaşı'nın patlamasına neden olan başlıca etkenlerden biri de, güçlü devletler arasındaki bu ekonomik yarışmaydı.

Bu devletler, henüz XVIII. ve XIX. yüzyılda, gezgin, misyoner ve diplomat rolüne bürünen çeşitli ajanlarını Osmanlı ülkelerine sevk ediyor; onlara, birçok stratejik yerlerin haritalarını çizdiriyor; sömürebilecekleri kaynakları, araç olarak kullanabilecekleri Hıristiyan ve Müslüman toplumları (ya da azınlıkları) saptayarak onlarla ilişki kuruyorlardı. Bu ajanlar arasında, Fransa'dan Père Thomas Bois, politikacı Franklin-Bouillon ve Albay Moujin; İngiltere'den Yarbay Rawlinson, Binbaşı V. Millingen, Binbaşı Soane, Yarbay Mark Sykes, Yarbay T.E. Lawrence ve Binbaşı Noel; Rusya'dan Subay S. Proskoviakov, Albay V.A. Kartsov, Yüzbaşı P.Y. Averianov, Vladimir Minorski, Prens Boris Shakovski ve Boris Nikitin; Almanya'dan Wilhelm Wasmuss, Schönemann ve Litin; ABD'den Amiral Chester, Tümgeneral Harbord, v.s. akla gelir.

Ermenileri, Süryanileri ve Kürtleri âlet olarak kullanmak isteyenler

Güçlü devletler ve özellikle Rusya, kendi sinsi amaçları için âlet olarak kullanabilecekleri Müslim ve gayri-Müslim Osmanlı toplumları arasında daha çok Ermenilere, Süryanilere ve Kürtlere önem veriyorlardı. Özellikle Çarlık Rusya yönetimi, 1820'li yıllarda İran'la girişmiş olduğu savaşlarda, İran ordusunun büyük bir bölümünü Kürtler oluşturduğu için onlarla ilgilenmeye başlıyor; 1828-9 Türk-Rus savaşı günlerinde ve özellikle 1853-6 Kırım Savaşı sırasında onlara epeyi dikkat göstermeye başlıyor; "savaşçı bir halk" olarak tanınmış olan Kürtleri kendi hizmetine almayı; onları Osmanlı Padişahı ve İran Şahına karşı âlet olarak kullanmayı veya Rusya'ya karşı savaşmalarını engellemek için onları etkisiz bırakmayı tasarlıyordu. Rus yönetimi, ayrıca, Türklerle Kürtlerin ve Ermenilerin karışık biçimde yaşadıkları Türkiye'nin Doğu İlleri'ne de göz dikiyor, aynı zamanda, Kürtleri Ermenilere ve Osmanlı yönetimine karşı, Ermenileri de Kürtlere ve hükümete karşı kışkırtıyordu. Bunu yapmaktaki amaçları, Osmanlı İmparatorluğu'nu içeriden çöktürmek için Osmanlı yönetimi üzerindeki baskıyı sürdürmek ve Doğu Anadolu'da karışıklık ve anarşi yaratmaktı.

Rusya'nın bu tutumunu iyi bilen Cemal Paşa şöyle der:

"Türk ve Ermeni ögeleri arasındaki düşmanlık duygularından Rus politikasının sorumlu olduğuna kesinlikle inanıyorduk.. Ruslar, arsız gözlerini Osmanlı İmparatorluğu'na çevirince, Hıristiyan ögeleri kendi düzenlerinde âlet olarak kullanırlarsa, bunun siyasi etkisi olacağını düşünmeye başladılar. Ermeniler, kendi taleplerini, sayıca kendilerinden üstün olan Kürtlere ve Türklere zorla kabul ettirebilecekleri bağımsız bir devlet kurma meyli gösterdikleri için, Kürtlerle Türkler, bu plânın gerçekleşmesine pek doğal olarak karşı çıktılar... çünkü bu projenin, halkının üstün çoğunluğu Türklerden ve Kürtlerden oluşan Anadolu'nun büyük bir bölümünü koparıp almak için Rusya tarafından bir özür olarak kullanıldığını pek iyi anlamışlardı. Dolayısıyla, Türkler ve Kürtler, Ermenistan'ı (Ermenileri), kendilerine karşı özgür bırakılan bir yılan gibi görüyorlardı"¹.

¹ Djemal Pasha: *Memories of a Turkish statesman, 1913-1919* (Bir Türk devlet adamının anıları, 1913-1919), New York, 1973, s. 241-6.

Kürt-Ermeni çatışması

Ermenilerin, Doğu Anadolu'da, kimi güçlü devletlerin yardımlarıyla özerk veya bağımsız bir devlet kurma çabalarına ek olarak, 1880'lerden beri ülkenin her yanında sürdürdükleri tedhiş (terör) davranışları, herkes gibi Kürtleri de bezdirmişti. Bu tedhişin sonucu olarak, 1894-6 arasında, Batı'nın tarihine kasıtlı ve haksızca "Ermeni kırımı" olarak yansıtılan Türk-Ermeni-Kürt olayları patlak vermiş; bu olaylardan sonra Kürtler, Ermenilerin çoğunun usulsüzce ele geçirmiş oldukları mal ve mülklerine el koymakla suçlandırılmışlardı. Ermeniler, bu malların kendilerine geri verilmesi isteminde bulunuyor, ama Kürtler buna yanaşmıyorlardı. 1908 yılı Temmuz darbesiyle iktidara geçmiş olan ve Genç Türkler'ce desteklenen yeni rejimin tüm çabalarına karşın sorun çözümlenemiyor; bunun sonucu olarak Osmanlı yönetimi, Ermeniler ve Kürtler arasında, uzun süren, can sıkıcı ve sızlandırıcı bir durum meydana geliyor; bundan da ancak ülkenin düşmanları yararlanıyordu.

Bu sıralarda, Kürtlerin, Tiyari Köyü'nde "mal ve mülkü yağma ederek yaktıkları" yolunda, Van'daki İngiliz konsolos yardımcısı tarafından, İstanbul'daki İngiliz büyükelçi Sir Gerard Lowther'e bilgi gönderiliyordu. Kürtlerle Ermeniler arasında, Şatak yakınlarında çıkan çarpışmada 11 Ermeni ve 2 Kürt öldürülmüştü. Büyükelçi Lowther, bu raporu 16 Ağustos 1908'de İngiltere Dışişleri Bakanlığına gönderiyor; bakanlıkta, bu olaylar, "son günlerde (meşrutiyetin açıklanmasından sonra), ciddi biçimde belirtilmiş olan kardeşlik duygularından sonra meydana gelen tepkinin başlangıcı" olarak nitelendiriliyordu².

Kürt öğelerin Genç Türkler'e karşı tutumları

İkinci Meşrutiyet'in, 1908 yılı Temmuzunda ilânından sonra, İstanbul'daki Kürt öğeler arasında, Genç Türkler'i destekleyenler ve desteklemeyenler olmak üzere iki grup beliriyordu. Özellikle, 1890 yılı Kasım ayında Erzurum'da kurulmuş ve daha sonra Müşür Çerkez Mehmet Zeki Paşa'nın uğraşmalarıyla tüm Anadolu ve Arabistan'a dek yayılmış olan

² İngiliz Devlet Arşivi (İDA), İngiltere Dışişleri Bakanlığı belgeleri FO. 371/533/28405: Sir Gerard Lowther'den Sir Edward Grey'e gizli telyazısı no. 225, İstanbul, 16.8.1908; Bakanlık sorumullarından Lancelot Oliphant'ın 17.8.1908 tarihli çıkması.

Hamidiye Süvari Alayları'nda³, II. Sultan Hamit'e bağlılıkla hizmet etmiş olan Kürtler, Genç Türkler'den hiç hoşlanmıyorlardı. Kimi Kürt ögeler de, Abdülhamit günlerinde bazı ilçelerde yönetmen (vali yardımcısı, mutasarrıf, kaymakam) olarak görev yapmışlardı; ama Padişah, 1909 yılında, 31 Mart (13 Nisan) olayları sonucunda tahtından indirilince, Kürt ögelerin çoğu bu yararlılardan yoksun bırakılmışlardı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları ve yandaşları arasında İshak Sukûti, Abdullah Cevdet, Abdurrahman Bedirhan, Hikmet Baban, İsmail Hakkı Baban ve öteki kimi Kürt ögeler bulunuyorduysa da, bu gibi ögelerin, Anadolu'daki halkın gerçek duygu ve görüşlerini yansıtmadıklarına inanılıyordu⁴. Buna ek olarak, Genç Türk ihtilâlinde sonra anayasanın yeniden yürürlüğe girmesini kimi Kürt aşiret önderleri ve ruhani liderler iyi karşılamamışlardı. Bu önderler, Genç Türkler'i "Allahsız ve âsi" olarak nitelendiriyorlardı. Maarten van Bruinessen adlı Avrupalı yazara göre, Abdülhamit'in sabit yandaşı olan ve 1890'larda İstokholm'da Osmanlı orta-elçisi bulunan Baban ailesine mensup Mehmet Şerif Paşa ve Bedirhan ailesinin önderi Emin Âli, Genç Türklerle muhaliftiler. Bu Kürt eşraf, Genç Türklerin "Osmanlılık" ideallerini benimsiyor, ama onların liberal görüşlerine karşı çıkıyordu.

Kürt önderlerin genel olarak Kürt halka karşı tutumları bir gösterişti, çünkü, Kürt halkın çoğunluğunun yaşadığı söylenen Doğu İlleri'yle ciddi herhangi bir ilişkileri yoktu. Öteyandan, Genç Türkler de, "özgürlük" ilkesinin, Osmanlı İmparatorluğu'nu bölmek amacı güden akımları dizginsiz bırakmak anlamına gelmediğini, çok geçmeden açıklıyorlardı⁵. Yine de kimi Kürt aşiretler, Genç Türk akımına karşı olan çeşitli gerici grupları desteklerken, Araplarla Ermenilerden geri kalmayı dilemeyen ve az sayıda kişilerden oluşan Kürt militanlar, o sıralarda moda haline gelmiş olan gizli örgütler kurmayı sürdürüyor; Bedirhan'ın, 1898'de *Kürdistan* adlı bir gazete yayım-

³ İngiliz Parlâmento Belgeleri: AP 41, LXXXVII, 1889-91, c. 5723, Türkiye no. 1 (1889): Hampson'dan White'a yazı, Erzurum, 30.1.1891, s. 16-7; *Tarık*, İstanbul, 8.2.1891; Türkiye no. 3 (1896), c. 8015, 1892-3, no. 7: Chermshire'dan Ford'a yazı, 15.12.1892; Ford'dan Rosebery'ye yazı, 20.12.1892, s. 52-3.

⁴ Robert Olson: *The emergence of Kurdish nationalism and the Sheikh Said rebellion, 1880-1925* (Kürt ulusçuluğunun doğuşu ve Şeyh Sait isyanı, 1880-1925), Austin, ABD, 1989, s. 16:

⁵ William Eagleton Jr.: *The Kurdish Republic of 1946* (Kürt Cumhuriyeti, 1946), Londra, 1963, s. 7-8.

lamaya başlayan oğulları, bu örgütlerin kuruluş ve eylemlerinde büyük rol oynuyorlardı. Yeni düzenden hoşnut kalmayan kimi Kürt ögeler ise, çok geçmeden, "Hürriyet ve İtilâf Fırkası" gibi muhalefet partilerine katılıyorlardı.

31 Mart (13 Nisan) Olayları

Bu arada, Genç Türk ihtilâline karşı bir tepki olarak "31 Mart vak'ası" (13 Nisan olayı) olarak bilinen reaksiyon patlak veriyor; İstanbul, ilkin gerici-ler, daha sonra da Genç Türkler'in *Hareket Ordusu* tarafından işgal ediliyor; bu olaylarda ve daha sonra Adana'da Türklerle Ermeniler arasında çıkan ve her iki yandan da birçok kişilerin ölümüne neden olan olaylarda⁶ parmağı olduğu öne sürülerek suçlanan Abdülhamit, tahtundan indiriliyor; yerine, V. Mehmet (Reşat) tahta çıkarılıyordu. Adana olaylarında Ermeni papaz Muşeg ve Ermeni tedhiş örgütü Daşnaksutyun'un da kışkırtıcı rolleri olmuştur.

Bu olaylardan hemen sonra ve özellikle 1910 yılı Nisan ayında, Doğu Anadolu'daki İngiliz konsolos yardımcıları, daha çok Bitlis ilinde, Kürtler arasında bir akım başladığını yansıtmaya başlıyorlardı. Bitlis'te, Protestan Ermeni kökenli olan İngiliz konsolos yardımcısı vekili A.F. Safrastian (Safrasyan), Erzurum'daki İngiliz konsolos P.J.C. McGregor'a 22 Nisan'da gizli bir yazı gönderiyordu. Safrastian'a göre, Kürtlerin durumunu incelemek amacıyla son günlerde Van gölünün kuzey kıyılarını dolaşmış olan jandarma komutanı Hüseyin Bey, kendisine şu gizli bilgiyi veriyordu: "Kürtlerin öcüyle tehdit edilen Adilcevaz ilçesindeki kimi Ermeni köyleri, savunma amacıyla geniş ölçüde silâhlanmaktadır. Yıldız Saray'nda, meşrutiyete muhalif bazı gizli hizipler, Kürtleri, hudutta, hükümete ve anayasaya karşı kışkırtmaktadır".

Safrastian'a bakılacak olursa, bu sırada Muş ilindeki durum oldukça kötüye gidiyordu, çünkü Kürtler, sürekli olarak Ermenilerin hayvanlarını aşırıyor; her iki halk arasında kin ve nefret duyguları egemen olmaya başlıyordu. Buna karşın, Safrastian, Bitlis'teki Kürtlerin yönetime ve anayasaya karşı davranışa geçmelerinin beklenmediğine inanıyor; konsolos McGregor'a 22 Eylül'de gönderdiği yazıda şöyle diyordu: "Kürtler ne Arap ne de Arnavutturlar... Kürt önderlere, yarın geçinme olanakları sağlanırsa, tüm mutsuzluk ve siyasi kışkırtmalar belki de birkaç yıl içinde sönüp gidecektir"⁷.

⁶ Bkz. S.R. Sonyel: "The Turco-Armenian (Adana) incidents in the light of secret British documents, July 1908- December 1909" (İngiliz gizli belgelerinde Türk-Ermeni Adana olayları, Temmuz 1908-Aralık 1909), *Belleten*, Türk Tarih Kurumu, LI, no. 201, Aralık 1987, s. 1290 vd.

⁷ İDA, FO 371/1009/17361: Safrastian'dan McGregor'a yazı, Bitlis, 22.4.1910.

Kürt -Ermeni Kongresi

1910 yılı Ağustos ayının üçüncü haftasında, Gavvar ilçesindeki Kürtlerin isyan ettikleri ve Gavvar'la Başkale'deki Hıristiyanların güvenlik amacıyla Van'a kaçmaya çalıştıkları yolunda çevrede haberler dolaşmaya başlıyordu. Oradaki Kürtler'in Hıristiyanları kişisel olarak tehdit ettikleri söyleniyor; durumu yatıştırmak için o yöreye asker gönderiliyor; güven yeniden kuruluyor; ama Kürtlerle Ermeniler arasındaki toprak anlaşmazlığı sürüp gidiyordu. Van'daki İngiliz konsolos yardımcısı James Morgan, İstanbul'daki İngiliz Büyükelçi Lowther'e 25 Nisan'da gönderdiği yazıda şu bilgiyi veriyordu:

"Son günlerde yapılan Ermeni-Kürt kongresinde, Kürtlerin, Ermeni topraklarını 1910 yılı ilkbaharına dek boşaltmaları yolunda alınmış olan kararın uygulanamayacağına inanılmaktadır. Bu yüzden, Kürtlerin elinde bulunan topraklar için tapuları olan Ermeniler, mahkemeye başvurmak zorunda kalacaklardır. Kürtler ise, bu topraklar yasal olarak ellerinden alınıncaya dek onları işgal edeceklerdir. Ondan çok şeyler beklenen Kürt-Ermeni kongresi büyük bir komedi olmuştur"⁸.

İngiliz konsoloslar, Osmanlı yönetimi enerji ve ivedilikle davranmazsa, Türkiye'nin Doğu İlleri'nde o güne dek egemen olan huzurun pek yakında bozulacağına inanıyorlardı⁹.

Kürtler gizli örgütler kuruyor

1910 yılı Ağustos ayının sonlarına doğru Ermenilerle Kürtler arasındaki ilişkiler oldukça kötüleşiyor; toprak sorunu bunalımlı bir kerteğe geliyordu¹⁰. Eylül'e doğru, Diyarbakır'daki durumun düzgün olduğu bildirilmekle birlikte, o yöredeki Kürtlerin tutumundan hiç de memnun olmayan İngiliz büyükelçi Lowther, Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e 4 Eylül'de şu bilgiyi gönderiyordu: "Kesinlikle (Kürtler) arasında, üyelerini silâhlandıran gizli dernekler vardır; ama bunlar herhangi bir biçimde örgütlenmiş ve bir akım için hazırlıklı değildir. Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında eşitliği kabul lenemiyorlar; aynı zamanda, haydutluğun ve aşiretler-arası çarpışmaların bastırılmasını hoş karşılamıyorlar"¹¹.

⁸ A.g.b.: James Morgan'dan Lowther'e yazı no.10, Van, 25.4.1910.

⁹ İDA, FO 371/1009/17361: Lowther'den Grey'e gizli yazı no. 305, İstanbul, 11.5.1910; ilişikte, McGregor'dan Lowther'e gizli yazı no. 25, Erzurum, 1.5.1910.

¹⁰ İDA, FO 371/1003/31379; Lowther'den Grey'e yazı no. 596, Tarabya, 23.8.1910.

¹¹ İDA, FO 371/1003/33037: Lowther'den Grey'e yazı no. 628, Tarasbya, 4.9.1910.

1911 yılı girerken, Kürtlerle Ermeniler arasındaki nefret duyguları ve olaylar sürüyordu¹². Özellikle Muş ve Bitlis'te birçok Kürt saldırıları kaydedildiği bildiriliyor, ama bu olaylar, Bitlis'teki Ermeni kökenli İngiliz konsolos yardımcısı vekili Safrastianca abartılıyordu. Safrastian, 23 Eylül'de Bitlis'ten gönderdiği bir raporda, o ilde anarşinin egemen olduğunu; son birkaç gün içinde, "kesinlikle Ermeniler tarafından öldürülen" 10 Kürt de dahil olmak üzere, 15 kişinin öldürüldüğünü bildiriyordu. Bu rapora tepki gösteriliyor ve İngiltere Dışişleri Bakanlığında 1 Kasım'da şu çıkma kaleme alınıyordu: "Bu, oldukça kötü bir rapordur. Görünürde Ermeniler de Kürtler kadar suçludurlar; ama Safrastian bunu itiraf etmiyor"¹³.

Türkiye - İtalya savaşı ve Rus kışkırtmaları

1911 yılı Ekim ayında Türkiye ile İtalya arasında Trablus-u Garp savaşı çıkıyor; Kasım ayı ortalarına doğru Bitlis'te Kürtler arasında Rus propagandası yaygın bir biçime geliyordu. O yöredeki İngiliz konsolos yardımcısı vekili (Ermeni) Safrastian, 17 Kasım'da kaleme aldığı bir raporda, propagandacıların, "o bölgenin Ruslarca işgaline ortam hazırlamak için Malazgirt ve Bulanık'taki birçok hoşnutsuz Hamidiye subaylarını kışkırttıklarını" kaydediyor, şöyle diyordu: "Rus tezinin, hoşnutsuz Kürtler arasında geniş ölçüde yayıldığını gösteren, gerçekten çarpıcı kanıtlar vardır". Bu Rus propagandasını ve Rusların Kürtlere bol para dağıttığını duyan Babıali, Trablus-u Garp'taki acı deneyden kaygılanarak, ilin vali vekiline, ivedilikle Malazgirt'e gidip durum hakkında soruşturma yapmasını öneriyordu.

Bu arada, Bitlis'teki Rus konsolosluğuna yardımcı sekreter olarak atanmış olan M.P. Loiko adlı bir Rus, görevine başlamak üzere kente ulaşıyordu. Rus konsolos M. Chirkov'un Safrastian'a gizlice bildirdiğine göre, kendisi (konsolos) bir anda görevinden ayrılmak zorunda kalırsa, ona Loiko vekillik edecekti. Safrastian, bu konudaki raporunu şöyle bitiriyordu: "Şimdiki durum içinde, Bitlis'e, ek olarak bir Rus konsolos yardımcısının gönderilmiş olması, buradaki Müslümanları çok kaygılandırıyor ve onları, Ruslar'ın bu bölgede kimi davranışlarda bulunmaya başlayacaklarına inandırıyor. Buradaki yetkili Kürtlerin bana bildirdiklerine göre, Rusların bu bölgeyi işgal

¹² İDA, FO 371/1245/6167: Türkiye Yıllık Raporu, 1910; Lowther'den Grey'e yazı no. 103, İstanbul, 4.2.1911.

¹³ İDA, FO 371/1249/41639; Lowther'den Grey'e yazı no. 710, İstanbul, 14.10.1911; ilişkide, Safrastian'ın 23.9.1911'de Bitlis'ten gönderdiği raporun sureti.

etmeleri olasılığı konusunda geniş yorumlar yapılıyor. Korku içinde olan halk, Osmanlı İmparatorluğu'nu, içinde bulunduğu bunalımdan ancak Büyük Britanya'nın içten dostluğunun kurtarabileceğini sanıyor"¹⁴.

Safrastian, Erzurum'daki İngiliz Konsolos McGregor'a 3 Aralık'ta gönderdiği bir yazıda ise, Bitlis'teki durumun, 1908 yılı Temmuz ayından bu yana çok daha kötü olduğunu, genel olarak Kürtlerin ve özellikle Mutki aşireti mensuplarının sert davranışlarda bulunarak "cinayet işlediklerini ve eşkıyalık yaptıklarını"; Hıristiyanlara karşı yöneltilen bu olaylar konusunda yetkililerin, "suç oluşturacak" bir tutum izlediklerini iddia ediyor; "öldürülen Ermeniler ve yağma edilen köyler" hakkında bilgi veriyor; Bitlis ve Van'daki yerel yönetim yetkililerini, "eşkıyalarla işbirliği yapmakla" suçluyordu. Safrastian'a bakılacak olursa, yasal yönetim, "Kürt saldırganlığına karşı davranmayı haklı göstermek için, Kürtlerin, birleşerek hükümete karşı ayaklanmaları korkusunu istismar etmeye başlamıştı". Bu Ermeni asıllı İngiliz konsolos yardımcısı vekili yazısına şöyle son veriyordu: "Kürt önderler arasında bile herhangi bir ulusal idealin ve birleşme olasılığının büsbütün yokluğu gözönünde tutulursa, yönetimin, Kürtler arasında, önümüzdeki on yıl boyunca, ciddi bir akım başlamasından korkmasına herhangi bir neden olamaz".

İstanbul'daki İngiliz Büyükelçi Lowther, bu raporun bir suretini 26 Aralık'ta İngiltere Dışişleri Bakanı Grey'e gönderirken şu görüşleri öne sürüyordu: "M. Safrastian bir Ermeni'dir; dolayısıyla görüşlerinde herhalde yan gütmektedir". Bakanlıkta bu konuda şu yorum yapılıyordu: "Safrastian Bey bir Ermeni olarak yan güdebilir, ama durumda pek az gelişme olduğuna ve yeni rejimin, Kürtlerle uğraşırken, eski rejim gibi sakıncalı davrandığına hiç kuşku yortur"¹⁵.

"Her yanda Kürt taşkınlıkları ve cinayetleri"

Safrastian, kötümser raporlarıyla İngiliz yönetimini rahatsız etmeyi sürdürüyordu. 18 Aralık tarihli yazısında, Bitlis'ten Erzurum'a giderken, Muş ovasının doğu kesiminde Ahlat, Bulanık ve Hınıs'tan geçtiğini; Hınıs dışında, sözü edilen her ilçede durumun "ümitsizlik derecesinde kötü oldu-

¹⁴ İDA, FO 424/229/Conf. 10074: Lowther'den Grey'e yazı no. 910, Beyoğlu, 9.12.1911; ilişkide, Safrastian'ın 17.11.1911'de Bitlis'ten gönderdiği 31 sayılı yazının sureti.

¹⁵ İDA, FO 371/1484/48: Lowther'den Grey'e yazı no. 954, İstanbul, 26.11.1911; ilişkide, Safrastian'ın Bitlis'ten gönderdiği 3.12.1911 tarihli yazının sureti.

ğunu"; Hıristiyan ve Müslüman olmak üzere, tüm barışsever halkın "sürekli olarak dehşet içinde bulunduğunu"; "her yerde Kürt taşkınlıkları ve cinayetleri" kaydedildiğini; yönetimin yetkisinin her geçen gün "ancak bir gölge" biçimine geldiğini ve "gaddar bir şeytan olan (Kürt önder) Musa Bey'in elinin uzandığı ilçelerde epeyi huzursuzluk olduğunu" iddia ediyordu¹⁶.

Türkiye'nin Doğu İlleri'ndeki durumun kötüye gittiğini, Bitlis'teki Amerika'lı misyonerlerden rahip G.P. Knapp da doğruluyordu. Rahip Knapp, Erzurum'daki İngiliz konsolos P.J. McGregor'a 30 Aralık'ta gönderdiği yazıda, Güzeldere, Ahlat ve Bulanık ilçelerinde üç hafta süren bir gezi yaptığını; 25'e yaklaşık köyü ziyaret ettiğini; Ermeni köylülerin, "Kürtlerin saldırılarından dolayı büyük korku içinde olduklarını" ve Ermeni gençlerin geceleyin köylerde bekçilik yaptıklarını; özellikle Molakand olayından sonra güney Bulanık'ta epeyi korku olduğunu bildiriyordu. Molakand'da Hacı Musa Bey veya kardeşlerinin, köydeki Ermeni dükkânına saldırarak yağma ettikleri ve onun sahibi olan üç kardeşten birini öldürdükleri söyleniyordu¹⁷. Ama Musa Bey'in yaşamı çok sürmüyor; 6 Ağustos 1913'te, Van Gölü'nün güney-batısındaki Karçıgan İlçesi'ne bağlı Kindartz (?) Köyü'ne yakın bir yerde, Daşnak Ermeni örgütüne mensup 11 kişilik bir yerel çete tarafından vurularak öldürülüyordu¹⁸.

Erzurum'daki İngiliz konsolos McGregor, İngiliz büyükelçi Lowther'e Doğu İlleri'ndeki durum hakkında 15 Ocak 1912'de bilgi gönderiyor; Bitlis ilinden Van'a asker gönderildiğini ve birçok yerlerde Ermeni köylülerin, "yaşayış başarıyla kendi ellerine aldıklarını" bildiriyordu. McGregor'un anlattığına göre, "Bitlis'teki Ermeni öğretmenlerin ve öteki Daşnak'çı ajanların çabaları sayesinde, ilin ve özellikle Muş ilçesinin Hıristiyan halkı, o sırada etkili biçimde silâhlendirilmişti". Bu amaç için Erzurum'da para toplandığına da değinen konsolos şöyle diyordu: "Yerel katların yeteneksizliği gözönünde tutulursa, bu önlemleri (silâhlanmayı) yadsımak güç olacaktır"¹⁹.

¹⁶ İDA, FO 371/1484/555: Lowther'den Grey'e yazı no. 963, İstanbul, 30.12.1911; ilişikte, Safrastina'nın 18.12.1911'de Erzurum'dan gönderdiği yazının sureti.

¹⁷ İDA, FO 371/1484/555: Rahip G.P. Knapp'tan McGregor'a özel yazı, Bitlis, 30.12.1911.

¹⁸ İDA, FO 371/1775/45736: Marling'den Grey'e yazı no. 835, İstanbul, 3.10.1913; ilişikte, Konsolos I. H. Monahan'ın 23.9.1913'te Erzurum'dan gönderdiği ve Van İli hakkında bilgi veren 60 sayılı raporun sureti.

¹⁹ İDA, FO 371/1484/4950: Lowther'den Grey'e yazı no. 82, İstanbul, 29.1.1912 ilişikte, Konsolos P.J. McGregor'un 15.1.1912'de Erzurum'dan gönderdiği 4 sayılı yazının sureti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yazgı (kader) yılı: 1912

1912 yılı girerken, Türkiye'nin Doğu İlleri'ndeki durum daha da kötüye gidiyordu. Erzurum'daki İngiliz konsolos McGregor, 5 Mart'ta şu raporu gönderiyordu: "Kürt ilçelerindeki anarşi denetsiz olarak sürüyor; Kürt aşiretlerin arasına yabancı etkisinin sızdığı her yanda kesinlikle söyleniyor; yetkililerin uzun süren ilgisiz tutumu, bu aşiretlerin moralini yeterince bozuyor"²⁰. Bu raporu, o sırada Bitlis'teki İngiliz konsolos yardımcısına vekâlet etmekte olan Amerikalı misyoner rahip G. Knapp da doğruluyordu. Rahip Knapp, konsolos McGregor'a 26 Şubat'ta gönderdiği yazıda, Rusya'dan bir miktar silâh getirilerek Kürtlere dağıldığını; bu silâhların bazılarının Bitlis kentinde dağıldığını; Muş yöresindeki sorumlu kişilerin, Kürt giysisi giyen Rus subayların çevrede dolaştıklarına inandıklarını bildiriyordu. Bu bilgi, İngiltere Dışişleri Bakanlığında kaygıyla karşılanıyor; bakanlığın bir sorumlusu, 2 Nisan'da şu yorumda bulunuyordu: "Kürtlerin Rusya'dan silâh ve yardım aldıkları ve Rus kışkırtıcıların onların arasında eylem gösterdikleri yolundaki haberleri daha önce de almış bulunuyoruz; bu haberler, öncekilerine oranla bu denli kesin değildi"²¹.

Ruslarla işbirliği yapanlar

Ruslar, aynı zamanda, bazı Kürt önderlerle de düzen çeviriyorlardı. Musul'daki İngiliz konsolos yardımcısı Henry C. Honey'in 7 Temmuz 1912'de büyükelçi Lowther'e gönderdiği bir rapordan öğrendiğimize göre, Barzan şeyhi, Rusların, Şemdinli şeyhi aracılığıyla kendisine sondajda bulunarak, Rusya'nın uyrukluğuna geçerse, onu koruyuculuklarına alarak kendisine maaş bağlamaya söz verdiklerini, ama o güne dek Ruslara bir yanıt vermediğini, İngiliz konsolos yardımcısına bildiriyor; kendisine öğüt vermesini diliyordu. Konsolos yardımcısı Honey, ona, Ruslarla hiçbir ilişki kurmamayı, ama Türklerle iyi geçinmeye çalışmayı; aynı zamanda, Rusları rahatsız edecek herhangi bir olaydan kaçınmayı öğütüyordu.

Anlaşılan, Barzan şeyhi, bu konuda oldukça kaygılı görünüyor ve o yöredeki birçok kişiler gibi Ruslardan çok korktuğu görünümünü veriyordu. Şeyhin anlatığına göre, Van'dan Revandız'a kadar tüm ülke, en küçük bir

²⁰ İDA, FO 371/1491/12546: Lowther'den Grey'e gizli yazı no. 224, İstanbul, 17.3.1912; ilişkide, McGregor'un Erzurum'dan gönderdiği 15 sayılı ve 5.3.1912 tarihli gizli yazının sureti.

²¹ İDA FO 371/1484/12553: Lowther'den Grey'e yazı no. 231, İstanbul, 30.3.1912; ilişkide, Rahip Knapp'ın 26.2.1912'de Bitlis'ten gönderdiği yazının sureti.

özürle Ruslardan yana geçmeye hazırdı, çünkü "Türklerden usanılmıştı". Aynı şeyhin iddiasına göre, "Berasor'da Abdullah Bey, Heriki'de Pivot Ağa, Şemdinli'de Fettah Bey ve Suçbulak'ta Gazi Fettah", Ruslarla işbirliği yapıyorlardı.

Konsolos yardımcısı Honey raporunu şöyle bitiriyordu: "Rusya'nın bu ülkeyi ('Türkiye'yi) işgale kalkışması görünürde asla beklenmiyor; ama hiç kuşkusuz, İran yoluyla yayılmayı sürdürürken, uçlarda düşman değil dost buldurmak kaygısı içindedir. Türkiye, yarı bağımsız tüm halkları, Kürtler yararına baskıya tabi tutma siyasetini uygulamaya kalkışırsa, Rusya'ya, bu yörelerdeki etkisini genişletmek fırsatını vermiş olacaktır"²². Böylece, Ruslar, kendi sinsi amaçları yararına Doğu Anadolu'daki durumu gerginleştirmek için ellerinden geleni yapıyor; bu eylemlerinde, görünürde çıkar düşkünü birkaç Kürt önder ve yandaşlarından yardım görüyorlardı.

Kürt militanların aşırılıkları

1912 yılı Eylül ayında, Birinci Balkan Savaşı çıkmadan kısa bir süre önce, *Bakü* adlı Rus gazetesi, İstanbul'daki muhabirinden sağladığı bir haberi yayımlıyordu. Bu haberde iddia edildiğine göre, Doğu Anadolu'dan alınan raporlar, "Ermenilerin yaşadığı birkaç ilde onların katledildiklerini; yerel kıyımlara tabi tutulduklarını; köylerin yağma edildiğini; kadın ve kızların kaçırıldığını; kimi kişilerin dinlerini değiştirmeye zorlandıklarını, yalnız bir hafta içinde Kürtler tarafından Van'da 30 adamın öldürüldüğünü; son iki ay sırasında Bitlis'te 10 Ermeni kızın Kürtlerce kaçırıldığını; Kürt Beylerin Arnio Köyü sakinlerini dinlerini değiştirmeye zorladıklarını; ve suç oluşturan bu davranışları protesto etmek amacıyla çeşitli kentlerde mitingler düzenlendiğini" iddia ediyordu²³. İstanbul basını da bu olayların bazılarının vukubulduğunu doğruluyor; "Van, Bitlis ve Diyarbakır'da Kürt militanların Ermenilere karşı giriştikleri aşırılıklar" hakkında haberler yayımlıyordu²⁴.

Doğu Anadolu'da üslenmiş bulunan İngiliz konsolosluğunun yetkilileri, İstanbul'daki maslahatgüzar Sir Charles M. Marling'e gönderdikleri raporlarda, hiç de memnuniyet verici olmayan kötü duruma değiniyor; Rusların,

²² İDA, FO 371/1509/34839: Marling'den Grey'e yazı no. 671, Tarabya, 8.8.1912, ilişkide, konsolos yardımcısı Henry C. Honey'in 7.7.1912'de Musul'dan gönderdiği 13 sayılı yazının sureti.

²³ İDA, FO 371/1519/5832: *Bakü* gazetesi, Eylül 1912.

²⁴ İDA, FO 371/1484/37855: Marling'den Grey'e yazı no. 777, İstanbul, 11.9.1912.

kimi Kürt önderleri parayla satın almaya çalıştıklarını; bu önderlerden Hüseyin Paşa'nın, bu Rus saptırmalarına kapılmaması için, daha önceki Osmanlı hükümetince aşiret (eskiden Hamidiye) süvari alayına atandığını; Van'da yayımlanan Ermeni Daşnak gazetesinin, Rusya'nın, hudud yörelerindeki tüm Kürt aşiret önderlerini satın aldığını yazacak kadar ileri gittiğini bildiriyorlardı²⁵.

Ermeni Patriğin tehditleri

Durum o kadar bunalımlı bir kerteğe geliyordu ki, Ermeni Patriğin başkanlığında ve iki başpiskopostan oluşan bir Ermeni kurulu Eylül'de Babıali'ye giderek Sadrâzam ve Adalet Bakanı tarafından kabul ediliyordu. Patrik, Doğu Anadolu'daki yurttaşlarına yeterince güven sağlanmazsa Patrikhaneyi kapatarak görevinden çekilmek tehdidini savuruyordu. Sadrâzam, olay çıkaran haydutların cezalandırılmasını sağlamak ve benzer olayların yinelenmesini önlemek amacıyla, hükümetin, gücü içinde olan her türlü araca başvuracağına dair söz veriyordu. Bu görüşmeden sonra Van valisi geri çağrılıyor ve Van ilinin yönetimi, yeni bir vali atanıncaya dek, oradaki garnizon komutanına devrediliyor; düzeni yeniden kurmak ve suçlu kişileri cezalandırmak için Van ve Bitlis yetkililerine sert talimatlar gönderiliyordu²⁶. Buna ek olarak, hükümet, Ermenilerle Kürtler arasındaki toprak anlaşmazlığının çözümlenmesine yardımcı olmak amacıyla, Doğu Anadolu'nun beş ilinin herbirine 20.000 sterlin mali ödenek ayırmak kararını alıyordu²⁷.

Balkan Savaşları ve Kürt-Ermeni olayları

Osmanlı İmparatorluğu, 1912 yılı Ekim ayında başlayan Birinci Balkan Savaşı'na sürüklenirken, Doğu Anadolu'daki durum en bunalımlı bir evreye giriyordu. Van'daki İngiliz konsolos yardımcısının Büyükelçi Lowther'e bildirdiğine göre, 15 Ekim dolaylarında Van'a ulaşan yeni Vali İzzet Bey, o yörede olay çıkaran ve kötü ad yapmış olan Sait Bey ve Mir Mahe gibi Kürt eşkıya önderleri tutuklayamamakla birlikte; onların hududu aşarak İran'a kaçmalarına yardımcı olan Kürt önderleri yakalamayı başarıyordu. Büyükelçi Lowther, bu bilgiyi Dışişleri Bakanı Grey'e 10 Kasım'da iletirken şu yorumda bulunuyordu: "Her yanda oldukça acınacak bir durum egemendir. Anadolu illerindeki huzursuzluk tehlikeli bir biçime gelebilir"²⁸.

²⁵ İDA, FO 371/1484/37855: Marling'den Grey'e yazı no. 741, İstanbul, 4.9.1912.

²⁶ İDA, FO 371/1484/37855: Marling'den Grey'e yazı no. 777, İstanbul, 11.9.1912.

²⁷ İDA, FO 371/1484/38762: *Times* gazetesi, Londra, 19.9.1922 - "Kürtler ve Ermeniler" başlıklı yazı.

²⁸ İDA, FO 371/1484/48960: Lowther'den Grey'e yazı no. 954, İstanbul, 10.11.1912.

Hükümetin, Mir Mahe ve Sait Bey başkanlığındaki Kürt eşkıyalara karşı göndermiş olduğu askeri güç başarı sağlayamıyordu. 1911 yılında 6.000 koyun aşırın ve birçok Nesturi'yi öldüren Kürt aşiretlere karşı da askeri bir güç gönderilmişti; ama Van ilinde güvensizlik halâ sürüyordu. Diyarbakır'daki İngiliz başkonsolos yardımcısının çevirmeni tarafından bildirildiğine göre, Cezire ve Mardin ilçelerindeki Kürt ağalar, Abdülhamit zamanındaki mevkiilerini yeniden işgal etmişler ve "sahtelemiş oldukları tapulara dayanarak", işgal ettikleri köylerin sakinlerini kendilerine vergi ödemeye zorlamaya başlamışlardı²⁹.

Abdurrezzak Bedirhanzade Rus hizmetinde

Bu arada, kimi Kürt aşiret önderleri, Bedirhan klanı mensuplarının da yardımlarıyla, Rus ajanlarla düzen çevirmeyi sürdürüyorlardı. Van'daki İngiliz konsolos yardımcısına bakılacak olursa, bundan amaç, "Doğu Anadolu'da özerk bir Kürdistan kurmak için" Avrupa Türkiye'sinde egemen olan durumdan yararlanmaktı. Bu sırada Tiflis'e giden Kürt önder Şeyh Taha'nın, bir Rus ajanı olduğu bilinen Bedirhanzade Abdurrezzak'la görüştüğü bildiriliyordu. Tiflis'teki Osmanlı konsolosunun kendi hükümetini uyarması üzerine, Şeyh Taha, Van iline girerken hudut askerleri tarafından tutuklanıyor, ama daha sonra, Rusya'nın koruyuculuğu altında bulunan Makü Hanı'nın sağlamış olduğu söylenen silâhlardan yararlanan İran'lı bir Kürt aşiret önderi tarafından kurtarılıyordu. Şeyh Taha'yı Türk topraklarına dönmeye inandırmak için yapılan tüm çabalar başarısızlığa uğruyor; bazı Osmanlı Kürtlerinin huduttaki birçok yerlerde hükümete karşı ayaklandıkları bildiriliyordu. Dahası, bir Kürt isyanı başlatması için Abdurrezzak'a Rusya'dan 70.000 tüfek gönderildiği söyleniyordu³⁰.

Bölücüler sahnede

Bu sırada, Musul yöresindeki Rus ajanların da eylemleri sürüyordu. Ruslar, Süryani (Nesturi)'lerin önderi Mar Shimoun'a toplumunu koruma sözü veriyor; Neri'li Sadık adlı Kürt ağa, Ruslardan yana geçiyor ve onu Barzan şeyhinin izlemek üzere olduğuna inanılıyordu³¹. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Balkan Savaşı'nda yenilgiye uğratılması, Rusya'nın da desteğiyle, isyancı ve bölücü güçleri harekete geçiriyordu.

²⁹ İDA, FO 371/1484/44673: Lowther'den Grey'e yazı no. 872, İstanbul, 15.10.1912.

³⁰ İDA, FO 371/1484/51710: Lowther'den Grey'e gizli yazı no. 1010, İstanbul, 29.11.1912.

³¹ İDA, FO 371/1781/574: Lowther'den Grey'e yazı no. 1133, Beyoğlu, 31.12.1912.

Rusya, Ermenilerle Kürtlere her türlü vaadlerde bulunarak onlarla düzen çeviriyor, ama onları birbirlerine karşı da gizlice kışkırtıyordu. Özellikle Doğu Anadolu için önerilen ve Ermenilerce desteklenen sözde "devrim projesine" karşı Kürt militanları tahrik ediyordu..

Kürtlerle Ermeniler arasında daha da kötüye giden ilişkiler, Osmanlı hükümetini çok kaygılandırıyordu. Bir yandan Ermeni Daşnak örgütü, Ermeni köylüleri silâhlendirirken, öte yandan Kürtler, silâh topluyor ve mitingler düzenliyorlardı. Kürt ögeler arasında, Doğu Anadolu'da yapılması tasarlanan devrimlerin kendi "ulusal varlıklarını" tehdit ettiği görüşü egemendi. Bu yüzden, Cezire ve Midyat ilçelerinde olaylar çıkıyorlardı. Bu olayların Hüseyin Paşa (Bedirhan)ın ajanlarınca başlatıldığına inanılıyordu. Hüseyin Paşa, bir Ermeni ili kurulmak üzere olduğu söylentilerini çevreye yayıyor ve Kürtleri, "ulusal varlıklarını" korumak için isyan etmeye çağırıyordu.

Bu gelişmeler, İngiltere Dışişleri Bakanlığını da kaygılandırıyor; bakanlık sorumlularından A. Nicholson şu yorumda bulunuyordu: "Bu rapor kaygılandırıcıdır ve bu yörelerde, herhangi bir anda olaylar çıkabilir. Olay çıkarsa, durumu, görünürde ancak Rus askerleri yatıştırabilir... Van, Beyrut, Halep, Adana, Musul ve Basra'dan almış olduğumuz raporlara göre, Türk İmparatorluğu'nun hem Avrupa ve hem de Asya'da parçalanması uzak görünmüyor"³².

Rusların Kürtleri istismarı

İstanbul'daki İngiliz Büyükelçi Lowther'in Dışişleri Bakanı Grey'e 5 Nisan 1913'te bildirdiğine göre, Kürtler, Türklere karşı bir akım başlatmak için, Balkan Bağlaşıkları'nın İstanbul'u işgal etmelerini bekliyorlardı³³. Erzurum valisi, Kürt akımının Rusya tarafından kışkırtıldığına inanıyor; kentteki İngiliz konsolos M. Monahan da onun bu görüşlerine katılıyordu³⁴. Van'daki İngiliz konsolos yardımcısı Molyneux-Seel'e bakılacak olursa, Doğu Anadolu'daki Kürtler arasında başlatılmış olan akım, "ihtilâl yoluyla Kürt özerkliği kurmak amacını güttüğü görünümünü veriyordu". Bu akım, aynı zamanda, Ermenilere verilmesi tasarlanan ayrıcalık haklarına karşı bir gösteri biçimindeydi.

³² İDA, FO 371/1783/19793: Lowther'den Grey'e yazı no. 350, İstanbul, 26.4.1913.

³³ İDA, FO 371/1773/16736: Lowther'den Grey'e yazı no. 279, İstanbul, 5.4.1913.

³⁴ İDA, FO 371/1773/22584: Lowther'den Grey'e yazı no. 412, İstanbul, 12.5.1913; ilişkide, konsolos Monahan'ın 30.4.1913'de Erzurum'dan gönderdiği 31 sayılı yazının sureti.

İsmail Ağa (Simko), Şeyh Taha ve Sait Bey'le işbirliği yapan Abdurrezzak Bey'in, akımın önderi olduğu söyleniyordu. İki yıl önce (1911'de), Abdurrezzak Bey, Başkale, Bohtan ve Arşak'ı ziyaret ederken, o sırada Kürtleri birleştirerek bir isyan başlatmanın olanaksız olduğunu, ama Ermenilere özerklik verilmesi konusu gündeme gelirse, o zaman Kürtlerin kendi ulusal varlıklarını korumak için birleşeceklerini söylemişti. Abdurrezzak'ın ajanları Van ve Hakkâri sancaklarına dek sokularak propagandalarını çevreye yayıyorlardı.

Bu sırada, Hizanlı Şeyh Sait Ali, esrarengiz biçimde gizli toplantılar düzenliyor; Duhuk'ta yapılan toplantıya çok sayıda şeyh ve öteki Kürtler katılıyordu. Kısa bir süre önce Sait Ali, Daşnakçı Ermenilere işbirliği önerisinde bulunmuş, ama önerisi kabul edilmemişti. Türk yetkililer, Kürtler arasında başgösteren bu akımı, çevrede dolaşan Rus yetkililerin kışkırtmalarına atfediyorlardı. Bu Rus yetkililer, Kürtlere, Ermenilerin özerklik isteminde bulduklarını, ama Rusların buna karşı olduklarını bildiriyor ve onlara Kürt özerkliği için çalışmayı öğütüyorlardı. Özellikle Hoy'daki Rus konsolosun, Kürtler arasında özerklik görüşlerini tahrik ettiği söyleniyordu, Türkler, bu Rus propagandasına karşı koymak için, Abdurrezzak, Şeyh Taha ve ötekilerin, Rus parasına karşılık olarak Kürtleri Rusların ellerine teslim etmek için çalıştıklarını açıklıyorlardı³⁵. İngiliz büyükelçi Lowther, Dışişleri Bakanı Grey'e 22 Mayıs'ta gönderdiği yazıda, bizzat Kürt önderlerin, kimi Kürtlerin akıma karşı olan duraksamalarını önlemek ve onları kendilerinden yana çekmek amacıyla, Ermenilerin özerklik için çalıştıkları söylentilerini onların aralarına yaydıklarına dair "iyi bir kaynaktan" haber aldığını bildiriyordu³⁶.

Kürt-Alman düzenleri

Bu sırada Almanlar da Kürtlerle düzen çevirmeye başlıyorlardı. Halep'teki İngiliz konsolosun Büyükelçi Lowther'e bildirdiğine göre, Musul'daki Alman konsolos yardımcısı vekili M. Holstein, son günlerde (Mayıs 1913), başka bir Almanla birlikte Musul'u ziyaret ediyor; valiyle görüşürken, Ermeniler arasındaki Rus yandaşı eğilimleri kınıyor ve o ilçelerdeki Kürt akımı konusunda Rusya bir tehlike yaratmak tehdidinde bulunursa, Alman hükümetinin Türkiye'yi destekleyeceğini söylüyordu. Holstein daha

³⁵ A.g.b., Konsolos yardımcısı Molyneux-Seel'den Lowther'e yazı no. 12, Van, 8.5.1913.

³⁶ İDA, FO 371/1773/24351: Lowther'den Grey'e yazı no. 457, Beyoğlu, 22.5.1913; ilişkide, Van'daki İngiliz konsolos yardımcısı Molyneux-Seel'in kaleme aldığı "Kürtler arasında gayri-merkeziyetçilik veya özerklik akımı" başlıklı raporunun sureti.

sonra Miafarköy'e ve oradan da, Büyükelçi Lowther'in, "Kürt merkezi ve Bedirhan Beylerin etkisi altında" olarak nitelendirdiği Siirt ve Cezire-ibn-Ömer'e gitmek üzere Musul'dan ayrılıyordu³⁷.

Kürt -Ermeni - Süryani çatışmaları

Balkan Savaşı yüzünden Osmanlı İmparatorluğu'nun durumu oldukça bunalımlı bir evreye girerken, Doğu Anadolu'da Kürt-Ermeni-Süryani ilişkileri de oldukça kötüye gidiyordu. İngiltere'nin Northwood kentinde yaşayan Bayan M. Barclay, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na 26 Mayıs'ta gönderdiği bir yazıda, Türk askerlerin, Balkan Savaşı'ndaki yenilginin öcünü almak amacıyla, Doğu Anadolu'da, "Kürtleri, Nesturi (Süryani) Hıristiyanları öldürmeye kıskırttıkları; bu barışsever Nesturi çobanlara mensup 50 ailenin, sürülerini dağlarda otlatırken imha edildikleri ve koyunlarından 9.000 hayvanın aşırıldığı; aşiret kenti (?)'nin yağma edildiği; oradaki Amerikalı misyonerlerin ve (İngiliz) Canterbury Başpiskoposu misyonu mensuplarının Urmiye'ye sığındığı" iddiasını da bulunuyor ve o yöreden şu yazıyı almış olduğunu bildiriyordu:

"Kürt aşiretler, Hıristiyanları ortadan kaldırmak için ordu yığıyor; bunu, Kürtleri silâhlandırarak Türkler yapıyor, çünkü şöyle diyorlar: 'Hıristiyanlar topraklarımızı aldılar ve çoğumuzu tutsak ettiler; şimdi biz de onları burada bitireceğiz!.' Van'daki İngiliz konsolos, Urmiye'deki Rus konsolosa bu konuda bilgi vermiştir. Kürtlere Abdülhamit'çe sağlanmış olan silâhların toplatılması için Türk hükümeti üzerinde baskı kullanılamaz mı? Bu yapılırsa, silâh taşımaları yasaklanmış olan Nesturiler durumla başa çıkabilirler. Kürdistan'daki Kürtler ve dağcılar arasında misyonerlik yapılmasını destekler ve Türklere karşı asla baş kaldırmayan barışçı bir halkı kurtarmak için ivedilikle davranmanızı dilerim"³⁸.

Ancak, Bayan Barclay, Osmanlı yönetiminin, Balkan savaşlarından dolayı durumla uğraşamayacak kadar güçsüz kaldığına ve Süryani militanların pek de masum olmadıklarına mektubunda hiç değinmiyordu.

³⁷ İDA FO 371/1773/24352: Lowther'den Grey'e yazı no. 458, Beyoğlu, 23.5.1913.

³⁸ İDA, FO 371/1773/24434: Bayan M. Barclay'dan Dışişleri Bakanı'na yazı, Northwood, 26.5.1913.

Buna karşın, İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, büyükelçi Sir Gerard Lowther'e 13 Haziran'da gönderdiği yazıda, "Kürtlerin, Nesturi Hıristiyanlara zorbalık yaparak onların mallarını aşırıklarını" bildiriyor ve Osmanlı hükümetine bu konuda bilgi vererek, onu, düzeni yeniden kurmaya ve bu gibi aşırılıkların yenilenmesini önlemeye uyarmasını öneriyordu³⁹. Bu yönergeyi yerine getiren büyükelçi Lowther, Grey'e 29 Haziran'da şu yanıtı gönderiyordu: "Bir Ermeni öldüren bir Kürt, sadece bir Ermeni öldüren bir adam olarak değil, bir 'katil' olarak işlem görmezse, o yörelerde güvenlik ve düzenin kurulması beklenemez"⁴⁰.

Doğu İlleri'nde Ermeni-Kürt olayları sürüyor

Doğu Anadolu'daki kötü durum sürüyordu. Bitlis'teki İngiliz konsolos yardımcısına vekillik etmekte olan Amerika'lı misyoner rahip M. Knapp, Erzurum'daki İngiliz konsolos J.M. Monahan'a 1913 yılı Haziran ortalarında gönderdiği yazıda, Nisan ayının ortalarından beri Bitlis ilinde 40'a yaklaşık cinayet işlendiğini; birçok kaçırma, şantaj ve hırsızlık olaylarının kaydedildiğini; öldürülenlerin ve öteki kurbanların çoğunun Ermeni, kötülükleri işleyenlerin ise Kürtler olduğunu ve her yandan kaygılandırıcı haberler alındığını bildiriyor; İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Lancelot Oliphant, bunu, "korkunç bir durum" olarak nitelendiriyordu⁴¹.

Van'daki İngiliz konsolos yardımcısı Molyneux-Seel, Van iliyle ilgili olarak 9 Temmuz 1913'te hazırladığı üç aylık raporunda, raporun kapsadığı süre içinde, her yerde "Kürtlerin yasa dışı davranışlarının, son üç yıldan bu yana doruk noktasına ererek rekoru kırdığını; bu davranışların kurbanlarının Nesturi (Süryani) ve Ermeniler olduğunu" iddia ediyordu. Aynı zamanda, Daşnakçuların felâket getirici etkisi altında kalan Karçıgan Ermenileri, kimi Kürtleri öldürerek ve genellikle Kürtlere karşı saldırgan bir tutum izleyerek durumu daha da kötüleştiriyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğu bölünmek üzere

Van'daki İngiliz konsolos yardımcısı Molyneux-Seel'e göre, Kürtler arasında başgöstermiş bulunan bu serkeşlik, görünürde hazırlanmış bir plâna değil, Kürtler arasındaki şu inanca dayanıyordu: "Osmanlı İmparatorluğu

³⁹ İDA, FO 371/1773/25311: Grey'den Lowther'e yazı no. 191, Dışişleri Bakanlığı, Londra, 13.6.1913.

⁴⁰ İDA, FO 371/1773/30753: Lowther'den Grey'e yazı no. 571, İstanbul, 29.6.1913.

⁴¹ İDA, FO 371/1773/30934: Marling'den Grey'e yazı no. 575, Tarabya, 1.7.1913.

parçalanmak üzere; hükümetin zayıflığından yararlanmanın vakti gelmiştir". İran hududundaki Kürtlerin tutumu, Türkleri, son birkaç aydan beri epeyi kaygılandırıyor. Abdurrezzak'ın, Rusya'nın koruyuculuğu altında Kürtlere özerklik verilmesi görüşünü Kürtler arasında yaymaya çalıştığı uzun bir süreden beri biliniyordu. 1911 yılında, hudut yörelerindeki Kürtleri ziyaret eden Abdurrezzak'ın, onları kendi savına kazandığı söyleniyordu; ama harekete geçilmesi için durum uygun değildi ve bir özür bulunması gerekiyordu. Ermenilerin devrim konusundaki çığırkanlıkları ona bu özürü sağlıyordu.

Abdurrezzak ve ajanları, Osmanlı hükümetinin Ermenilere özerklik vermek üzere olduğu söylentisini her yanda Kürtler arasında yayıyor; bu propogandada, Hoy, Urmiye ve öteki yerlerdeki Rus ajanlar ona yardımcı oluyor; ajanlar, Kürtleri, kendi nefislerini savunmak amacıyla özerklik sağlamak için mücadele etmeye kışkırtıyorlardı. Yine İngiliz konsolos yardımcısı Molyneux-Seel'e göre, Türkiye veya güçlü devletler, herhangi bir zamanda Ermenilere özerklik verilmesini ciddi biçimde düşünürlerse; Rusya, bu gibi bir görüşün gerçekleşmesini önlemek için elinden geleni yapacaktı; çünkü Türkiye'yi Rusya'dan ayıracak özerk veya yarı özerk bir Ermeni ili, Rusya Ermenileri arasında hoşnutsuzluk yaratacak ve Anadolu doğrultusunda genişlemek niyetinde olan Rusya'yı köstekleyici etkili bir barikat olacaktı.

Ermeni ve Kürt sorunları nasıl çözümlenebilir?

Bu sırada, Rusya'nın koruyuculuğu altında bulunan Simko adlı Kürt önderin, bir Kürt ayaklanması başlatmada Abdurrezzak'la işbirliği yaptığı anlaşılıyordu. Simko'nun amacı, Türkiye'ye sadık kalan hudut Kürtlerini, gerekirse zor kullanarak, kendisine katılmaya inandırmaktı. Bu amacı sağlamak için Türk hududundaki Kürtlere saldırıyor; bu saldırıları etkisiz bırakmak amacıyla hududa çok sayıda Türk asker sevkediliyordu. Van'daki İngiliz konsolos yardımcısı Molyneux-Seel, bu bilgileri 9 Temmuz 1913'te Büyükelçi Lowther'e gönderirken şu yorumda bulunuyordu: "Kürtler arasında feodal koşulların sürmesi ve dini şeyhlerin kullandıkları etki, kötülüğün kaynağını oluşturmaktadır. Türkler, Aşiret Hafif Süvari Alayları'nı kaldırarak, Kürtleri Bey ve Ağaların elinden kurtarırlarsa; her Kürt ailesine kendi toprağına ve kaynaklarına sahip olma olanağı sağlarsa; şeyhlerin etkisini kırarak hükümetin yetkisini geri getirirlerse...; göçebe Kürtleri topraklandırılırlarsa; Kürtleri eğiterek onları güçle, kararlılıkla ve adaletle yönetirlerse ve bu konularda iyi niyet gösterirlerse; kendi görüşümce, herhangi bir Ermeni (ve Kürt) sorunu kalmayacaktır".

İstanbul'daki İngiliz maslahatgüzarı Sir Charles Marling, konsolos yardımcısının bu raporunun bir suretini 25 Temmuz'da Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e gönderirken, Kürt Bey ve Ağaların, Türkiye'nin altı Doğu İli'nde yapılması tasarlanan her türlü devrimlere sert biçimde karşı çıkmalarını anladığını; bu devrimler gerçekleşirse, onların kişisel güçlerine öldürücü bir darbe indirmiş olacağını kaydediyordu. Ermenilere özerklik verilirse, Ermeniler, Doğu İlleri'nde yönetici ögeler biçimine gelecek ve böylece, Kürtlerin ulusal varlıkları tehlikeye düşecekti.

Bunlara ek olarak, ve İngiliz konsolos yardımcısı Molyneux-Seel'in de inandığı gibi, hududun ötesindeki Rus ajanlar da, Kürtler arasında yayılan bu propagandayı destekliyor ve böylece Rusya'nın o yöredeki etkisinin ancak Kürtler aracılığıyla yayılabileceğini anlamış olduğunu gösteriyordu. Öte yandan, Molyneux-Seel'e göre, Rusya'nın kendileri için tüm enerjile devrim sahasında çalıştığı Ermeniler, "Türklerden çok, belki de Ruslardan nefret ediyorlardı". Maslahatgüzara göre, altı Doğu İli'nde kıvanç ve gönenc getirici devrimler yapılırsa, Ermenilerin Rusya'ya meyletmelerine bir neden kalmayacaktı⁴².

Kürt-Ermeni ilişkileri

1913 yılı Ağustos ortalarına doğru Kürt-Ermeni anlaşmazlığı basbayağı çözülmez bir evreye ulaşıyordu. Muş'taki Ermeni piskopos, Erzurum'daki İngiliz konsolos J.H. Monahan'a 15 Ağustos'ta gönderdiği yazıda, Kürtlerle Ermeniler arasında toprak anlaşmazlığının hala sürdüğünü; Sason, Kuyt ve Modeki'deki Ermenilere Kürt aşiretlerce, sanki köle imişler gibi, zulüm yapıldığını: Ermenilerin, kendi taraflarından sağladıkları ürünlerin yarısını ve hayvanları, tereyağı v.s. için Kürtlere vergi vermeye; Kürt ağalar için çeşitli işler yapmaya, örneğin, onların ekin ve çayırlarını biçmeye, yaprakları toplamaya, ev inşa etmeye, dağlardan odun getirmeye, kızlarını evlendirirken ağaların izini alabilmek için onlara ödüller vermeye zorlandıklarını bildiriyordu⁴³. Bu sızlanmalarda epeyi gerçek payı vardı.

⁴² İDA, FO 371/1773/35485: Marling'den Grey'e gizli yazı no. 666, İstanbul, 25.7.1913.

⁴³ İDA, FO 371/1773/50840: Yeni İngiliz Büyükelçi, Sir Louis Mallet'ten Grey'e gizli yazı no. 906, İstanbul, 28.10.1913; ilişkikte, Erzurum'daki İngiliz konsolos J.H. Monahan'ın 29.9.1913'te gönderdiği yazının ve Muş Ermeni piskoposunun 15.8.1913 tarihi yazısının suretleri.

Balkan Savaşları'ndan sonraki durum

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Savaşları'ndan bitkin olarak çıkması, güçlü devletlere, özellikle Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya ve öteki devletlere, İmparatorluğun iç işlerine daha çok karışmak fırsatını veriyor ve bu devletleri, Yakın ve Orta Doğu'da siyasal ve ekonomik etkilerini artırmada birbirleriye yarışmaya sürüklüyordu. Bu devletlerin kimileri, Osmanlı İmparatorluğu'nu kendi aralarında etki bölgelerine bölmüş; çeşitli yörelerde bayındırlık ve ham maddeler açısından ayrıcalık hakları sağlamışlardı. Ayrıca, birbirlerinin "etki bölgelerine" saygı göstermek amacıyla aralarında ikili anlaşmalar imzalamışlardı⁴⁴. Böylece, Birinci Dünya Savaşı'nın öngününde, Osmanlı İmparatorluğu'na genellikle empoze edilen tüm bu anlaşmalar yüzünden, Anadolu'nun yaklaşık olarak her karış toprağı, çeşitli devletlerin denetiminde, etki sahalarına bölünmüş bulunuyordu. İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'in ikiyüzlülükle davranarak, "biz, ancak, Asya Türkiyesi'nin yıkılmasından ve bölünmesinden kaçınan bir politikaya katılabiliriz"⁴⁵, demesine karşın, güçlü devletlerce etki bölgelerine ayrılmış bulunan İmparatorluğun kendi varlığı ve toprak bütünlüğü için neden savaşmak zorunda kaldığı şimdi daha iyi anlaşılmalıdır.

İngiliz yazar Aubrey Herbert'e bakılacak olursa, Genç Türkler'in yeniden dinçleşmiş bir Türkiye yaratma atılımlarına karşı, ortadan kaldırılması oldukça zor güçler vardı. Herbert şöyle der:

"Rakip değil, müşteri isteyen Avrupa, onlara karşı cephe almıştı. Avrupa'dan, İmparatorluklarındaki ayrıcalık haklarından (kapitülasyonlardan) vazgeçmesini dilerken, kendi halklarını özveride bulunmaya çağırıyorlardı. Yapıcı olmaya başladıkları an, saygınlıklarını yitirmişlerdi, çünkü Hıristiyanlara eşitlik vermekle Türkleri gücendirmişler; devrim yapmakla Hıristiyanları, güçlü devletlerin koruyuculuğundan uzaklaştırarak, onların ulusal ve baskı yaratıcı tutkularını etkisiz bırakmışlardı".

Herbert, ayrıca, şu yorumda bulunur: "Anadolu'daki Müslümanlarla Hıristiyanlar, birbirlerini sevmemekle birlikte, iyice anlaşılıyor; aralarında pek

⁴⁴ Hikmet Bayur: *XX. yüzyılda Türklüğün tarih ve acun siyasası üzerindeki etkileri*, Ankara, 1974, s. 66-8.

⁴⁵ G.P. Gooch ve Harold Temperley: *British documents on the origins of the war, 1898-1914* (Savaşın nedenleri konusunda İngiliz belgeleri, 1898-1914), c. x, bölüm 1, s. 481: Grey'den Buchana'na yazı, 5.7.1913.

kötü olmayan ilişkiler bulunuyordu. Dinler ve soylar arasındaki her ayrılığı, bilerek veya bilmeyerek, vurgulayan Avrupa olmuştur". Anadolu halklarının başına gelen felâketten sorumlu Avrupa'ydı. Amerikalı ve İngiliz misyonerler görünürde siyasetle uğraşmıyorlardı, ama kendi öğrencilerine, Hıristiyanlığın İslâm'dan daha üstün, Hıristiyanların Müslümanlardan daha iyi ve daha ulu insanlar olduklarını öğretiyorlardı. Herbert'e bakılacak olursa, geçmişte Ermenilere "millet-i sadıka" adı verilmişti; yalnız Türkçe konuşan ve Hıristiyan âyinlerini Türkçe yapan Karamanlı Grekler (Rumlar), kendi durumlarından memnun halklardı; ama Osmanlı topraklarına arsızca göz dikenler için, devrim görmüş bir Türkiye, yitirilmiş bir Türkiyeydi⁴⁶.

Kürtlerle Ermeniler silâhlanmayı sürdürüyorlar

Bu sırada, Kürtlerle Ermeniler silâhlanmayı sürdürüyorlardı. Halep'teki İngiliz konsolos B.A. Fontana'nın İstanbul'daki yeni İngiliz Büyükelçisi Sir Louis Mallet'e 21 Ekim 1913'te bildirdiğine göre, Grekler (Rumlar) ve öteki kimi kişiler, "Kürtlerle Ermenilere saulmak üzere" Türkiye'ye silâh kaçırıyorlardı⁴⁷. Öteyandan, Van'daki yeni İngiliz konsolos yardımcısı Ian M. Smith ise, Büyükelçi Mallet'e 10 Ocak 1914'te gönderdiği yazıda, Van'daki Ermenilerin, ilin nüfusunun 2/5'sini oluşturduklarını; Avrupa'nın denetimi altına girerlerse, "üstün eğitim ve ticari yetenekleri" sayesinde, "nüfusun Türk ve Kürt öğelerini tahakkümleri altına alabilecekleri" konusunda iyimser olduklarını ve buna inandıklarını; Ermenilerin, Kürtlere oranla, o sırada daha iyi silâhlanmış olduklarını; kimi Kürt eşkiyalardan çok eziyet çektikleri için ve var olan güvensizlik yüzünden silâh sağlamayı dilediklerini bildiriyordu⁴⁸.

Türk-İran Hudut Komisyonu'nun üyelerinden, İngiliz komiser Yüzbaşı A.T. Wilson da, İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'e 30 Temmuz 1914'te gönderdiği gizli yazıda, Türkiye ile İran hududundaki ilçelerde yapılan silâh kaçakçılığına değiniyor, şu bilgiyi veriyordu: "Kürdistan'da genellikle nüfus yerleşmiştir ve Lüristan'a oranla daha az silâhlıdır; ama modern

⁴⁶ Aubrey Herbert: *Ben Kendim - Doğu'da yapılan gezinin tutanağı*, Londra, 1914, s. 270-278.

⁴⁷ İDA, FO 371/1773/52128: Mallet'ten Grey'e yazı, İstanbul, 12.11.1913; ilişkide, konsolos Fontana'nın 21.10.1913'de Halep'ten gönderdiği ve taşrada yapmış olduğu geziyi anlatan yazının sureti.

⁴⁸ İDA, FO 371/2130/5748: Mallet'ten Grey'e yazı no. 59, İstanbul, 30.1.1914; ilişkide, İngiliz konsolos yardımcısı Teğmen Ian M. Smith'in 10.1.1914'de Van'dan gönderdiği 1 sayılı raporun sureti.

tüfekler eksik değildir ve görünürde çok sayıda mermi de vardır. Serna'da yapılan soruşturmalar sonunda, Tebriz ve Tahran'dan sürekli olarak tüfek ve mermi, Musul'dan ise tüfek mermisi ve tabanca ithal edilmektedir"⁴⁹.

Osmanlı hükümeti İngiltere'den yardım diliyor

Bu oldukça tehlikeli durumdan kaygılanan Osmanlı hükümeti, Doğu Anadolu'da İngiliz yetkililerin yardımlarıyla devrim yapmak için İngiliz hükümetine başvuruyor; ama Rusya buna karşı çıkıyordu. Osmanlı hükümetinin İngiltere'ye yaptığı bu başvuru, güçlü devletler arasında tartışmalara yol açıyor; o devletlerin İstanbul'daki büyükelçileri, Anadolu'da ıslahat yapılması konusunda, 1913 yılı yazında, Osmanlı başkentinde görüşmeler yapıyor ve Rusya'nın hazırlamış olduğu bir ıslahat projesi biraz değiştirilerek, 8 Şubat 1914'te Osmanlı yönetimine zorla kabul ettiriliyordu. İttihat ve Terakki hükümeti, projeye ilkin karşı çıkıyordu, çünkü onun, Doğu Anadolu'yu Rus koruyuculuğu altına koyarak Türkiye'nin bölünmesine yol açacağına inanıyordu; ama Türkleri destekleyen Almanlar da öteki devletlerle birleşince, projeyi kabulden başka çıkar yol bulamıyordu.

Doğu Anadolu ıslahat projesi

Söz konusu ıslahat projesi, Doğu Türkiye'nin altı iline ve Trabzon'a geniş ölçüde özerklik veriyor; onları iki yönetim kesimine ayırıyordu: 1. kesim Erzurum, Trabzon ve Sivas'tan; 2. kesim ise Van, Bitlis, Harput ve Diyarbakır'dan oluşacaktı. Her kesim, geniş yetkilere sahip Avrupa'lı bir genel müfettiş tarafından yönetilecekti. Bu genel müfettişler saptanmış bir sürece Padişah tarafından atanacak, ama ancak güçlü devletlerin izniyle görevlerinden alınabileceklerdi. Kürt ve Ermeni militanların fesadı ve isyan davranışlarının güçlenmeye başladığı bu sırada, Osmanlı hükümeti, çok üzücü olan ve Kürtleri hiç de memnun etmeyen bu ıslahat projesini gönülsüz olarak uygulamaya çalışıyordu⁵⁰. Ancak, 1914 yılı Mart ayında Bitlis'teki Kürtler arasında huzursuzluk belirtileri görülüyordu.

⁴⁹ İDA, FO 371/2079/56170: Yüzbaşı A.T.Wilson'dan Grey'e gizli yazı no. 17, Üsnü (Ushnu) Kampı, 30.7.1914.

⁵⁰ İDA, FO 371/2130/11985: Mallet'ten Grey'e yazı no. 184, Beyoğlu, 14.3.1914; ilişkide, Van'daki İngiliz konsolos yardımcısı Teğmen Ian M. Smith'in, Haydaranlı Kürt aşireti önderi Hüseyin Paşa'yla yapmış olduğu görüşmeyi anlatan, 14.2.1914 tarihli yazısının sureti.

Cemal Paşa'ya bakılacak olursa, bu sıralarda Rusya, Doğu Anadolu'da barışın egemen olmasına muhalif bir politika izliyordu. Bu politikayı etkin yapabilmek için, ilk olarak Doğu Türkiye'de bir himaye kurması, Avrupa'nın Ermenilere karşı olan sempati duygularını yeniden kamçılaması, Kürt Beylerle etkili şeyhleri hükümete ve Ermenilere karşı kışkırtması gerekiyordu. İşte Rus yönetimi, dikkatle hazırlanan böyle bir plâna dayanarak, Abdurrezzak Bedirhan'ı destekliyor; ona çok miktarda para sağlıyor ve Bitlis'teki Rus konsolos aracılığıyla, 1914 yılı Mart ayında Şeyh Sait Molla Selim'i hükümete karşı ayaklanmaya kışkırtıyordu. İttihat ve Terakki hükümeti, Rusya'nın Doğu Türkiye'yi işgal etmesi olasılığından o kadar korkuyordu ki, Şeyh Sait Molla Selim'in ayaklanmasını bir özür olarak kullanacağını sanıyordu⁵¹.

Bitlis'te yeni Ermeni-Kürt olayları

Bu arada, Osmanlı başkentindeki Alman büyükelçi, 9 Nisan'da hükümetine gönderdiği yazıda, Bitlis'teki Ermeni başpiskoposunun, 1 Nisan'da İstanbul'a şu telyazısını gönderdiğini bildiriyordu: "Kürtler, kent in dolaylarında saldırıya geçtiler; korkunç bir çatışma sürüyor. Her yanda anarşi var; ölümü bekliyoruz. Lütfen yardım gönderiniz". Bitlis'teki Amerika'lı misyonerlerin daha sonra bildirdiklerine göre, Kürtler, kent in dış semtlerini ele geçirmişler; Türkler kaçmışlardı. Babıali, durumun ciddiliğini benimsemişti. Kürtlerin Rus ajanlarca ıslahata karşı kışkırtıldıklarına inanılıyordu. Osmanlı hükümeti, ülkeyi Rusya'ya teslim etmekle suçlanıyordu. 2.000 kişilik Kürt aşiret güçlerine karşı ancak 400 Türk asker direnmeye çalışıyor; bu erlerin sayısı, Muş ve Van'dan gelen berkitici güçlerle 1.000'i buluyordu. Buna karşın, Babıali, duruma egemen olabileceğine inanıyordu. Bitlis'teki Rus konsolosun, Ermeniler ateşi keserse Kürtleri yatıştırmayı üstleneceğini açıklamış olduğu bildiriliyordu.

Osmanlı önderlerden Halil ve Talat Beyler, Rusya'nın duruma karışacağına inanıyorlardı. Alman büyükelçi, bu olaylarda kimi İslâm komitelerinin kesinlikle parmağı olduğunu; Rus yönetiminin bundan haberi olmadığını iddia ediyor; Rusya'nın Türkiye'ye karşı uygulamakta olduğu siyaseti ve Rus büyükelçinin son zamanlarda vermiş olduğu demeçleri gözönünde tutarak, Rusya'nın, Türkiye'nin Doğu İlleri'ne karışmak için bir özür aradığına inan-

⁵¹ Djemal Pasha, *a.g.e.*, s. 271 ve 275-6; ayr. bkz. Celile Celil: *1914 Kürt ayaklanması*, Şubat 1991.

miyor; ama yine de müdahale tehlikesi olduğuna, çünkü olaylar sürerse, Rusya hükümetinin gittikçe daha muhalif veya düşmanca davranışlarda bulunması olasılığına inanıyordu⁵².

Birkaç gün sonra yayımlanan ve Bitlis'teki misyonerlerin göndermiş oldukları telyazısıyla büyük ölçüde doğrulanan resmi bir bildiriye göre, Kürt âsiler kentten püskürtülüyor; aralarında, önderleri Şeyh Sait Molla'nın da bulunduğu kimi âsiler Bitlis'teki Rus konsolosluğuna sığınıyorlardı. İstanbul'daki Rus büyükelçi M. de Giers, bu haberi alır almaz, İngiliz büyükelçi Sir Louis Mallet'e, "Kürtlerin Rus konsolosluğuna sığınmalarına izin verilmesinden ötürü gizlice üzüntüsünü beyan ediyor"; bu davranışın, isyanın Rus ajanlarca kışkırtılmış olduğu izlenimine yol açacağını; ama Kürt âsileri teslim edemeyeceğini; Rus konsolosa, onları kaçırmak için talimat göndereceğini söylüyordu⁵³.

20 Mayıs'ta, Sadrâzam, Hoy'daki Rus konsolos tarafından kışkırtılan Kürtlerin yeniden isyan ettiklerini; Rusya'nın koruyuculuğu altında bulunan Abdurrezzak'ın, geniş kapsamlı bir Kürt akımı örgütlemekte olduğunu; ama Osmanlı hükümetinin hazırlıklı bulunduğunu ve ordunun, bu akımı basurmaya hazır olduğunu İngiliz büyükelçi Mallet'e bildiriyordu. Mallet, Sadrâzama, Rus büyükelçiyle bu konuda ivedilikle görüşmesini salık veriyor; Sadrâzam, bu öğüte uyuyor; Rus büyükelçi, sözü edilen Rus konsolos hakkında soruşturma yapmaya söz veriyor, ama gerçekte hiçbir davranışta bulunmuyordu⁵⁴.

Yeni Rus kıştırmaları

Van'daki İngiliz konsolos yardımcısının, "yerel katların ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sesi" olarak nitelendirdiği *Çaldıran* gazetesinin 1914 yılı Temmuz sayısında yayımlanan bir haberine değiniyordu. Bu habere göre, Hoy'da, Kürt aşiret önderleri, oradaki Rus konsolos M. Charikoff (veya Chernoff) başkanlığı altında bir toplantı yapıyor; toplantıda, "Kürtleri kışkırtmak için bildiriler basılarak dağıtılması; çeteler kurulması ve onlara, son günlerde dış ülkelerden getirilmiş olan 500 silâhın dağıtılması" kararları alınıyordu. O sırada Rusların, Türkiye'nin Doğu İlleri'nde Kürtlerle birçok düzenler çevirmekte olduklarını gösteren yeterli kanıtlar vardı. İngiliz

⁵² İDA, FO 371/2130/15735: P. Lickowsky'nin raporu, 8.4.1914.

⁵³ İDA, FO 371/2130/15028: Mallet'ten Grey'e gizli yazı no. 222, İstanbul 5.4.1914.

⁵⁴ İDA, FO 371/2130/24366: Mallet'ten Grey'e yazı no. 382, Beyoğlu, 20.5.1914.

Büyükelçi Mallet, bu bilgiyi 2 Temmuz'da Dışişleri Bakanlığı'na iletirken şu yorumda bulunuyordu: "İran'da olağan olduğu gibi, Rusya hükümetinin Asya ve Dışişleri Bakanlığı Dairelerinin değişik politika izledikleri veya aynı politikayı güderken değişik usullere başvurdukları görünümüyle yeniden karşı karşıya gelmiş olmanız olanaklıdır".

İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda yetkili Eyre Crowe, 13 Temmuz'da şu yorumu yapıyordu: "Olağan Rus usulleri. Bu düzenlerden amacın, Ermenilerin hoşnutsuzluklarını arttırmak; aynı zamanda, Türk yetkisini azaltmak olduğu sanılır"⁵⁵.

Bu Rus düzenleri sürerken, Doğu Anadolu'ya genel müfettiş atanan Norveç'li Binbaşı Hoff ve Hollandalı M. Westenek, 1914 yılı Mayıs ayında İstanbul'a ulaşıyor; bu olay Ermeni düşlerinin ve Kürt korkularının gerçekleşmek ve Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmak üzere olduğunu gösteriyordu. Ancak, Doğu Anadolu'nun devrim projesinin ardında gizli bulunan Rus tehlikesinden oldukça kaygılanan Osmanlı hükümeti, genel müfettişlerin yetkilerini sınırlandırmaya çalışıyor ve Birinci Dünya Savaşı başlar başlamaz, onların görevlerine son veriyordu⁵⁶.

Savaş ilânı ve Osmanlı seferberliği

1 Ağustos 1914'te Birinci Dünya Savaşı başlayınca, Osmanlı yönetimi, savaşa girmekten kaçınıyor, ama seferberlik ilân ediyordu. Bunun üzerine kimi Ermeniler ve daha sonra bazı Kürtler, asker kaydolunmaya karşı çıkıyor⁵⁷; ama Kürtlerin büyük çoğunluğu asker kaydolunuyordu. İngiliz büyükelçi Sir Louis Mallet'in iddia ettiğine göre, Diyarbakır ilinde kimi Kürt ve Ermeni köylüler asker kaydına veya savaş amaçları için maddi yardımda bulunmaya karşı çıkıyorlardı. Yine Mallet'e bakılacak olursa, "Kürt önderlerin en müfsitleri" İran toprakları üzerinde bulunuyor ve orada Rus konsolosluk yetkilileri tarafından "dikkatle güdülüyorlardı". Bu Kürt önderlerin kimileri Rus yandaşı bir tutum izlenilmesini salık veriyor; bu önderler arasında Abdurrezzak da bulunuyordu. İran hududu ötesindeki bu Kürt önderlerin iyice örgütlenmiş ve silâhlanmış yandaşları vardı; dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu ülkelerindeki Kürtlerden, askeri açıdan daha tehlikeli bir durum yaratıyorlardı.

⁵⁵ İDA, FO 371/2130/31341: Mallet'ten Grey'e yazı no. 477, Tarabya, 2.7.1914.

⁵⁶ Djemal Pasha, *a.g.e.*, s. 274-6.

⁵⁷ İDA, FO 371/2116/51007: Aneurin Williams'dan Grey'e yazı, Londra, 18.9.1914.

İngiliz büyükelçi, Ruslar Erzurum ve Van illerini işgal ederlerse, İran topraklarındaki Kürtlerin, kendi seçeneklerini kullanarak, huduttan Türkiye'ye girmeleri olasılığının var olduğuna; Rus ve İran hudutlarından uzakta bulunan Kürt aşiretlerin, Rus etkisinden de uzakta bulduklarına; Bedirhan ailesinin, "gerçek önderleri" olan ve etki merkezleri Diyarbakır iline bağlı Cezire'de bulunan Abdurrezzak'ın kardeşlerinin İngiliz yandaşı olduklarına inanıyordu. Yine Mallet'e bakılacak olursa, Osmanlı Kürtleri, ilk Rus zaferinden sonra Türkleri terkedeceklerdi. Sir Louis Mallet, bu konuda Sir Edward Grey'e 25 Eylül'de gönderdiği yazısını şöyle bitiriyordu:

"Sözü edilen bölgeleri (Doğu Anadolu) işgal eden yabancı bir güç, Türkler dışında tüm soylar tarafından hoş karşılanacaktır; ancak, işgal kökleştikten sonra ve yöneticiler çeşitli hizipler arasındaki toprak anlaşmazlıkları ve öteki sorunları çözümlenmeye çalışınca, güçlükler başlayacaktır. Ancak, toprak anlaşmazlığı, Kürtlerle Ermeniler arasında sürekli bir sürtüşme nedeni olacaktır. Her iki halk da Türk yetkisine karşı aynı kını beslediği için birbirlerine yaklaşma belirtisi olmakla birlikte, her iki soy arasında, şu sırada, gerçekten içten ilişkiler kurulması için görünürde pek az ümit vardır"⁵⁸.

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girişi ve Kürtleri kıskırtma önerileri

Osmanlı İmparatorluğu, 30 Ekim 1914'de Birinci Dünya Savaşı'na giriyordu. 26 Aralık 1917 tarihli İngiliz gizli istihbarat raporuna bakılacak olursa, Osmanlı hükümetinin savaş amaçları, Rus tehlikesini ortadan kaldırmaya yönelikti. Bu rapora göre, İttihat ve Terakki yönetimi, Çarlık Rusya'nın İstanbul, Boğazlar, Doğu Anadolu, İskenderun ve İmparatorluğun tüm kuzey yarısını ele geçirmek için çevirdiği düzenlerden gerçekten korkuyor; Almanya'ya karşı "sigorta politikası" güden Türkiye'nin eski koruyucuları İngiltere ile Fransa tarafından Rusya'ya *carte blanche* (dilediği gibi davranma hakkı) verildiğine inanıyordu. Osmanlı yönetimi, Rusya'nın bu düzenlerini, onun geleneksel politikasından, Balkan savaşlarında oynamış olduğu rolden; Anadolu'da islahat yapılması için 1913 yılında izlemiş olduğu

⁵⁸ İDA, FO 371/2137/59383: Mallet'ten Grey'e yazı no. 607, Tarabya, 25.9.1914.

tutumdan; Kürtlerle çevirdiği düzenlerden ve Türkiye'yi İran aracılığıyla ablukaya almasından iyice kavramış bulunuyordu⁵⁹.

Savaş boyunca, Kürtlerin çoğunluğu, Türk yönetimine sadık kalıyor; Sultan-Halife'nin *cihad* çağrısına olumlu biçimde karşılık veriyor ve Ruslara karşı kahramanca savaşıyorlardı⁶⁰; ama, çıkar düşkünü, kendini beğenmiş ve serkeş kimi militanlarla, Kürt halkı temsil etmeyen birkaç sözde "önder", Osmanlı İmparatorluğu'na karşı cephe alıyor ve yabancıların çıkarları için çalışıyorlardı. Henüz 15 Aralık 1914'te, Doğu'da, siyasi sorunlar konusunda kitaplar yazan, "Arap bağımsızlık akımını" temsil eden, Kahire'de yayımlanan *L'Egypt* adlı gazetesinin muhabiri olan ve kendisini Tonkin'deki Fransızların asbaşkanı olarak tanıtan Eugene Jung adlı birisi, Paris'teki İngiliz büyükelçiliğine giderek, M. Delcassé'nin başkanlığı altındaki Fransız yönetimi adına şu öneride bulunuyordu: "İngiltere, Fransa ve Rusya, yönetmekte oldukları İslâm toplumlarının önderlerine de danışarak, kendi ortak koruyuculukları altında Araplara bağımsızlık verdiklerini açıklamalı....ve aynı zamanda, doğrudan Peygamberin sülâlesinden gelen birisinin Halife olmasına yardımcı olmalıydılar. Halife olacak bu kişiye, Hicaz ili sivil bir devlet olarak verilmeli ve böylece, Türkiye Sultanı'nın Halife olarak yetkisi ve milyonlarca Müslümanın ona karşı olan bağlılığı, en azından Arap dünyasının görüşünde, ortadan kaldırılmış olmalıdır". Jung, ayrıca, Kürtlere, İngiltere'nin koruyuculuğu altında özerklik sözü verilerek, Şerif Paşa aracılığıyla onların kullanılmasını öneriyordu; ama Jung'a güvenilmediği için bu önerileri pek ciddiye alınmıyordu⁶¹.

Osmanlı İmparatorluğu hudutları içindeki etnik ve dini azınlıkları ayaklandırmak konusu, 30 Aralık 1914'te, Paris'te, bağlaşıklar arasında yapılan gizli bir toplantıda yine gündeme geliyordu. Bu toplantıda, Sir Henry McMahon, İngiltere Dışişleri Bakanlığını; M. Gout ise Fransa Dışişleri Bakanlığını temsil ediyorlardı. M. Gout'a, Fransa Savaş (Savunma) Bakanlığını temsil eden Albay Hamelin ve Dışişleri Bakanlığı sorumlularından M. Peretti; McMahon'a ise, İstanbul'daki İngiliz büyükelçiliği yetkililerinden G.H. Fitzmaurice ve Paris'teki İngiliz büyükelçiliği yetkililerinden Percy Loraine eşlik ediyorlardı. Görüşme sırasında M. Gout, Araplar ara-

⁵⁹ İDA, FO 371/3381/2396: İngiliz İstihbarat Bürosu, Enformasyon Bölümü, "Türkiye'nin barışa karşı tutumu" adlı gizli andıç, 26.12.1917.

⁶⁰ Hassan, Arfa: *The Kurds, an historical and political study* (Kürtler, tarihi ve siyasi bir araştırma), Londra, 1966, s. 26.

⁶¹ İDA, FO 371/2147/84764: Percy Loraine'den Grey'e gizli yazı, Paris, 15.12.1914.

sında Türklere karşı bir akım kışkırtulmasını; Maronitler ve öteki azınlıklar arasında kışkırtılmalarda bulunacak ajanlar kullanılmasını öneriyordu. Buna karşılık veren McMahon, bağlaşıkların etkin desteği olmadan bu denli isyanlar kışkırtmaya çalışmanın görünürde akıllıca olmadığını vurguluyordu⁶².

Buna karşın, Ermeni, Maronit, (Nesturi) Süryani, Arap, Kürt ve öteki kimi halkların, savaş günlerinde, bağlaşıklarca veya onların gizli ajanlarınca isyana kışkırtılmış olduklarını gösterecek kanıtlar vardır⁶³. Aynı zamanda bağlaşıklar (İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya) arasında imzalanan gizli antlaşmalarla Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı ortadan kaldırılıyordu. İngiltere, Fransa ve Rusya arasında Mart/Nisan 1915'te yapılan İstanbul Sözleşmesi'yle Rusya'ya, İstanbul ve Boğazları kendi ülkelerine katmak hakkı tanınıyor; Fransa'ya, Suriye ve Kilikya (Çukurova)'yı kendi etkisi altına alması için söz veriliyordu. 26 Nisan 1915'te imzalanan Londra Antlaşması, ile, İtalya'ya, Anadolu'nun Antalya iline bitişik Akdeniz bölgesi ve Oniki Adalar tahsis ediliyor; Ocak-Mayıs 1916 arasında imzalanan Sykes-Picot anlaşması, Fransa'nın etki kesimini tanıyor; bu kesimi, Mezopotamya (Irak)'ta Musul'a kadar uzatıyor ve İngiltere'ye, Mezopotamya'da Bağdat'a dek uzanan ve Hayfa ile Akra'yı (Akkâ'yı) içine alan bir bölgeyi etkisi altına alma hakkı tanınıyordu. Buna karşılık olarak, Nisan/Mayıs 1916 arasında yapılan başka bir anlaşmayla, Rusya'ya verilecek ülkeler, Doğu'da Trabzon, Erzurum, Van ve Bitlis illerini kapsamak üzere genişletiliyordu⁶⁴.

Ermeni yer değiştirmeleri (tehciri)

1915 yılı Ocak ayında, Türklerin Sarıkamış felâketinden sonra Rus orduları Doğu Anadolu'yu işgale başlarken, Kafkasya ve Türkiyeli Ermenilerden oluşan gönüllü millis güçleri onlara öncülük ediyorlardı. Bu birliklerden biri, Hasan Arfa'nın "kana susamış bir maceracı" olarak nitelendirdiği Antranik adlı bir Ermeni haydudun komutasındaydı⁶⁵. Bu Ermeni çeteleri, 1894-6 yılları arasında Anadolu'da patlak veren Türk-Kürt-Ermeni olayları sı-

⁶² İDA, FO 371/2480/1942: Büyükelçi Bertie'den Dışişleri Bakanlığına gizli yazı, Paris, 4.1.1915.

⁶³ Bkz. İDA, FO 371/2143/61124, 62044 - 7.12.1914; 81212 - 10.12.1914; FO 371/2479/1820, 1.1.1915 v.s.

⁶⁴ S.R. Sonyel: *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, c. I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1973, s. 2.

⁶⁵ Hassan Arfa: *Under five Shahs* (Beş Şahin altında), Londra, 1964, s. 122.

rasında⁶⁶ öldürüldüklerini iddia ettikleri soydaşlarının öcünü almak için her türlü canavarlıklar yapıyor; 1915 ile 1918 yılları arasında, Türkiye'nin Doğu İlleri'nde, Arfa'nın tahminine göre, 600.000'i aşkın Türk ve Kürt öldürüyorlardı⁶⁷.

Bu sırada kimi Ermeni önder ve militanların düşmanlarla işbirliği yaptıklarını saptayan Osmanlı hükümeti, onları stratejik bölgelerden kaldırarak, pek zararlı olamayacakları yörelere sevk etmek kararını alıyordu⁶⁸. Bu kararı yerine getirirken, savaş koşulları, iklim değişiklikleri, kimi eşkıyanın Ermeni konvoylarına saldırıları, gıdasızlık, hastalık v.s.'den ötürü bazı Ermeniler yolda ve gittikleri yerlerde yaşamlarını yitiriyorlardı. Bu sırada, kendi aralarında yaşayan Ermeni ve Süryanileri İslâmın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanı olarak gören Kürtler⁶⁹, onlara karşı saldırıya geçiyordu. Gizli bir İngiliz raporuna göre, Urmiye'deki Rus askeri gücünün komutanı Süryanilerle düzen çeviriyor ve onları, Kürt aşiretlere ve Türklere karşı savaşmaya kışkırtıyordu. Yine bu komutan, aynı zamanda, Süryanileri Ruslarla birleşmeye inandırmak için, Kürtleri, Türkiye-İran hududunda, Urmiye'nin birkaç kilometre batısında bulunan Mergevar ve Tergevar adlı ilçelerdeki Hıristiyan köylere saldırtıyordu.

Kürtler, o yöredeki ve Anhar köyündeki birçok Hıristiyanlara karşı sert davranıyor; Hıristiyan halk Urmiye'ye sığınmak zorunda kalıyordu. Bunun üzerine, sözü edilen Rus komutan, " kendi nefislerini savunmak" özürünü öne sürerek, Süryanileri, Kürtlere karşı silâha sarılmaya inandırıyor; bu düzenlerinde başarı sağlıyordu⁷⁰. Öteyandan, Urmiye'deki Rus konsolos yardımcısının çevirmeni P. Elow, 6 Nisan 1915'de İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na Selmas'tan gönderdiği yazıya, Türklerin cihad ilân ettiğini kanıtladığını iddia ettiği 8 belge iliştiyor, şöyle diyordu: "Müslümanlar, Urmiye, Selmas ve Kürdistan'da binlerce Süryani ve Ermeni'yi kırımdan geçirmiş bulunuyorlar"⁷¹.

⁶⁶ Bkz. S.R.Sonyel: *The Ottoman Armenians - victims of Great Power diplomacy* (Güçlü Devletlerin Kurbanı Osmanlı Ermeni'leri), Londra, 1987.

⁶⁷ Arfa: *Under Five Shabs*, s. 26.

⁶⁸ Sonyel: *The Ottoman Armenians*, son bölüm.

⁶⁹ Eagleton, a.g.e., s. 8.

⁷⁰ İDA, FO 371/4172/111181.

⁷¹ İDA, FO 371/2489/58886: Elow'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na yazı, Selmas, İran, 6.4.1915.

Bu gelişmeler üzerine ve Rus yönetimince de sürekli kışkırtılan Eçmiyatzin (Echmiadzin) katolikosu, 1915 yılı Mayıs başlarında, bağlaşıklık devletler önderlerine gönderdiği yazılarda, Ermenilerin Türkler ve Kürtlerce kırıma tabi tutuldukları iddiasında bulunuyordu. Petrograd'daki İngiliz büyükelçi Sir George Buchanan da, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na 11 Mayıs'ta gönderdiği telyazısında, Rusya Dışişleri Bakanı'nın, "Bağlaşıkların, savaş sonunda, Türkiye'yi herhangi bir Ermeni kırımından sorumlu tutacaklarını açıklamak gerektiğine inandığını ve üç bağlaşıklık yönetimin (İngiltere, Fransa ve Rusya), aşağıdaki bildiriye, saptanan bir günde, resmi gazetelerinde yayımlamasını önerdiğini bildiriyordu. Bildiri şöyleydi:

Yaklaşık olarak geçtiğimiz ayda (Nisan), Ermenistan'ın (Doğu İlleri) Kürtleri ve Türk halk, Osmanlı yetkililerin de hoşgörüsü ve yardımıyla Ermenileri kırıma tabi tutmuşlardır. Bu denli kırımlar, yaklaşık olarak Nisan ortalarında Erzurum, Dertcha (?), Egin, Bitlis, Muş, Zeytun ve tüm Kilikya'da yer almıştır. Van yakınlarındaki 100 kadar köyün sakinlerinin tümü de öldürülmüştür. O kentteki Ermeni semti Kürtler tarafından çevrilmiştir... Osmanlı yönetiminin olaylarda parmağı olan tüm üyeleri ve ajanları, Ermeni kırımlarından kişisel olarak sorumlu tutulacaklardır"⁷².

Londra'da, Ermeni yandaşı İngiliz milletvekili Lord Bryce, Türkiye'deki Hıristiyanlara karşı yapıldığını iddia ettiği sözde "kırımlar" hakkında, 28 Temmuz 1915'te Lordlar Kamarası'nda bir soru soruyor ve hiçbir kanıtı da-yanmadan şöyle diyordu:

"Elbette ki Kürtler bunda başlıca rolü oynamışlardır. Aranızda, 1895 ve 1896 yıllarının korkunç olaylarını hatırlayanlar, Kürtlerin o sıralarda nelerden suçlu olduklarını anımsayacaklardır. Onların (Kürtlerin) şimdiki olaylar sırasında kadınlara karşı birçok canavarlıklarda bulunmuş olduklarını söylemeye gerek yoktur"⁷³.

Bir süre sonra, Osmanlı hükümeti, kırım yapıldığı yolundaki iddiaları yadsıyor ve Ermenilerle Kürtler arasında yer alan olayların tüm suçunu bağlaşıklara yüklüyordu. Cemal Paşa da, daha sonra yayımladığı anılarında,

⁷² İDA, FO 371/2488/58387: Sir George Buchanan'dan Dışişleri Bakanlığı'na telyazısı no. 652, Petrograd, 11.5.1915.

⁷³ İDA, FO 371/2488/108070: Lordlar Kamarası'nın 28.7.1915 tarihli tutanaklarından alındı.

"Türkler, Kürtler ve Ermeniler arasında 70 yıldan beri birikmekte olan nefrete" değiniyor; şöyle diyordu: "Yüzyıllar boyunca, barış içinde, birlikte yaşayan bu üç toplumu (ulusu) birbirlerine karşı öldürücü biçimde düşman yapmaktan sorumlu olan Moskof siyasetidir"⁷⁴.

Rus-Ermeni vahşeti

Türkiye'nin Doğu İlleri, Kasım 1914 ile Ekim 1918 tarihleri arasında bir savaş sahası oluşturuyor; askeri harekât alanı, kuzeyde Sarıkamış'tan, güneyde Hanikin'e ve batıda Erzincan'a dek uzanıyordu. Savaş sırasında Türkler gibi Kürt ve öteki Müslümanlar da insanca çok zayıt veriyorlardı⁷⁵. Rusya'nın Doğu Anadolu'yu işgali üzerine birçok Kürtler ve öteki Müslümanlar, Batı Anadolu'ya sığınyor; geride kalanlar ise, Ruslar ve bağlaşıkları Ermenilerce her türlü zulüm ve gaddarlığa tabi tutuluyordu. İngiliz Albay Marsh'ın, Askeri İstihbarat Şefi'ne 24 Mayıs 1916'da gönderdiği gizli rapordan öğrendiğimize göre, Rus hükümeti, birçok ilçelerde küçük garnizonlarca korunan mevzileri "Kürtlerin ihanetinden" kurtarmak için cezai önlemler almak zorunda kalıyordu⁷⁶. Bu önlemleri uygulamada kullanılan Rus askerler, genellikle Kazaklardan, Ermeni milislerden ve çoğunluğu Ermeni olan hudut milisi ve askerlerinden oluşuyordu. Onlara, Rus düzenli ordu-suna mensup olan ve yurttaşlarının Kürtler tarafından katledildiklerini iddia eden, Nazarbekof, Chernozubof ve Teremen gibi Ermeni generaller komuta ediyorlardı. General Teremen'in 1916 yılı Şubat ayında Suçbulak yakınlarındaki cezai harekâtı sırasında yakalanan, askerlik çağındaki her Kürt'ün katledildiğine dair çevrede söylentiler dolaşıyordu. Gerçekten, İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Tahran'daki ortaelçisi Charles Marling'e, 29 Mayıs 1916'da gönderdiği kapalı telyazısında, bu söylentilerin doğru olup olmadığını ve doğruysa, alınan bu "örnek önlemlerin" huduttaki aşiretler üzerinde etkisinin ne olduğunu saptaması talimatını gönderiyordu⁷⁷.

Kürtlere karşı girişilen Rus ve Ermeni vahşeti o kadar korkunçtu ki, Mekke Şerifi Hüseyin'le oğulları Faysal ve Ali, Rus askerlerin, "Kürt ilçelerindeki" davranışları konusunda, Kahire'deki İngiliz yüksek komiser Sir

⁷⁴ Djemal Pasha, *a.g.e.*, s. 280.

⁷⁵ Olson, *a.g.e.*, s. 18.

⁷⁶ İDA, FO 371/2778/101879: Albay Marsh'dan İstihbarat Şefine gizli telyazıları no. M. 122, 2.10.1915 ve M. 229, 1.1.1916.

⁷⁷ *A.g.b.*, Albay Marsh'dan İstihbarat Şefine gizli istihbarat, 24.5.1916; Dışişleri Bakanlığı'ndan Marling'e kapalı telyazısı no. 257, Londra, 29.5.1916.

Henry McMahon aracılığıyla İngiliz yönetimine yakınıyorlardı. İngiltere Dışişleri Bakanlığı, Rus yönetiminin bu denli davranışları desteklediği ve bunlar olmuşa, Türklerle Kürtlerin Ermenilere karşı işlemiş oldukları "korkunç gaddarlıkların" öcünü almak iştiahiyle davranan yerel, gönüllü milis güçlerinin eseri olduğuna dair Şerif Hüseyin'e bilgi vermesini yüksek komiser McMahon'a bildiriyordu⁷⁸.

Öteyandan, İngiliz İstihbarat Servisi mensuplarından Albay Sir Mark Sykes 5 Haziran 1916'da kaleme aldığı ve Araplarla Kürtleri Osmanlı Halifeliği'ne karşı kıskırtmak konusuyla ilgili gizli bir raporda şöyle diyordu:

"Ruslar, Arap ve Kürt-Arap politikasında işbirliğine heveslidirler; ama maalesef, onların personeli, Araplarla bağlayıcı zinciri oluşturan Güney Kürtlerinin ve Musul'la Diyarbakır bölgelerindeki Kürt ve Arapların zihniyetlerini ve yerel koşulları bilmiyorlar... Asker sıkıntısı çeken Ruslar, 'Güney Kürdistan'daki Ermeni milis gücünü kullanmak zorundadırlar; bu da, korkarım ki, 'à outrance' direnişe, Müslüman göçmenlerin Musul'a akın etmelerine ve o yörelerdeki Osmanlı gruplarını birleştirecek söylentilere yol açacaktır"⁷⁹.

"Asya'da Arabistan" başlıklı başka bir gizli raporda ise Sykes şu iddialarda bulunuyordu:

" Sağlanan son haberlere göre, Kürtler, Serdaşt-Revandız savaş kesiminde, *Cihad*'ın yeşil bayrağı altında, Rus birliklerine saldırmaktadırlar. Rus komutanlara, Kürt bölgesine girince, silâhsız tüm sivil halka, barışçı işlerini sürdürmek için izin vermeleri buyrulmuştur. Bunlar dışında, komutanların davranışları kısıtlanmamıştır".

Raporda yine iddia edildiğine göre, Ermeni asıllı Rus general Teremen'in Suçbulak yöresinde yapmış olduğu cezai harekât sırasında, askere alma çağında olan ve Şubat ayında yakalanmış bulunan Kürtlerin öldürüldüğü yolundaki söylentiler henüz doğrulanmamıştı. Öteyandan, uzun bir süreden beri Ruslardan para aldığı bilinen Abdurrezzak Bedirhan ve Simko adlı etkili iki Kürt önderin Ruslara ihanet ettikleri saptanmıştı. Abdurrezzak, kuzey Kafkasya'da göz hapsine alınmış; Simko ise Türklere katılmıştı.

⁷⁸ İDA, FO 371/2768/83296: Dışişleri Bakanlığı'ndan Sir Henry McMahon'a kapalı telyazısı no. 322, Londra, 2.5.1916.

⁷⁹ İDA, FO 371/2773/111837: Sir Mark Sykes'in 5.6.1916 tarih ve XVIII A sayılı gizli raporu.

Bu rapor, Albay Marsh tarafından da doğrulanıyordu. Bu İngiliz albay, İngiliz Askeri İstihbarat Şefi'ne 26 Mayıs 1916'da gönderdiği kapalı teyzazısında şöyle diyordu:

"Uzun bir süreden beri Ruslardan para almakta olan Abdurrezzak Bedirhan ve Simko Bey adındaki etkili iki Kürt önder, yararsız ve hatta tehlikeli müttefikler olduklarını kanıtlamışlardır. Türklere yardımda bulunduğu için 1915 yılı Ocak ayında tutuklanan Simko, Rus genel kurmayının itirazına karşın Grand Dük tarafından özgür bırakılmış ve Kürtleri bağlaşıklardan yana çekmek amacıyla Bitlis'e özel siyasi ajan olarak atanan Prens Shakhovskoi'ye refakat etmiştir. Simko, Shakhovskoi'yin güvenini kazandıktan sonra Ruslardan kaçarak Türklere sığınmıştır; bir Ermeni subayın komutasındaki Kazak birlikleri onun peşine düşmüşlerdir"⁸⁰.

Bu arada, Ermeni yandaşı, Türk ve Kürt düşmanı iddialardan yararlanan Ermeni dostu İngiliz milletvekili Aneurin Williams, İngiltere hükümetini, Ermeni yandaşı bir politika izlemeyi üstlenmeye sıkıştırıyor ve İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na 27 Eylül 1916'da sunduğu "Ermenistan'ın siyasi geleceği konusunda tasarı" başlıklı bir andıçta şöyle diyordu: "Ermeniler, daha az gelişmiş bir halk tarafından ve özellikle, 2.000 yıldan çok bir süreden beri barışçılı komşularını yağma eden ve soyan barbar Kürtler tarafından çevrilmiş bulunmaktadır"⁸¹. Aneurin Williams, İngiltere Dışişleri Bakanlığı sorumlularından Lord Robert Cecil'e 15 Mart 1917'de gönderdiği yazıda şöyle diyordu: "Kürtlerin, kimi yörelerde, çok sayıda Ermeni'yi rehine olarak tuttuklarını ve onları, kişi başına bir veya iki sterline teslim etmeye hazır olduklarını herhalde biliyorsunuz"⁸².

Türklere ve Kürtlere karşı yapılan bu dil uzatmalar bir türlü sona ermiyordu. 1917 yılı sonbaharında, İngiliz harekât ordusu başkomutanı General Allenby'nin Kudüs'ü işgalinden sonra, Türk General Cemal Paşa ve komutasındaki "Kürt güruhun", Filistin Musevilerine zulüm yaparak onları kırma tabi tuttuklarına dair, Türkiye'yi destekleyen dünya Musevileri arasında söylentiler yayılıyordu. Ancak, İngiliz Devlet Arşivi'ndeki İngiltere Dışişleri

⁸⁰ İDA, FO 371/2778/101880: Albay Marsh'dan İstihbarat Şefine gizli teyzazısı no. T.L. 105, 26.5.1916.

⁸¹ İDA, FO 371/2781/191928: Aneurin Williams'ın, "Ermenistan'ın siyasi geleceği" konulu andıcı, Londra, 27.9.1916.

⁸² İDA, FO 371/3050/36923: Aneurin Williams'dan Lord Robert Cecil'e yazı, Londra, 15.3.1917.

Bakanlığı'nın 3055 sayılı dosyasında korunan 124949 sayılı belgeden de görüleceği gibi, bu söylentilerin hiçbir esası yoktu⁸³. Kudüs'teki İspanya konsolosu, İstanbul'daki İspanya ortaelçisi ve Vatikan da bu söylentilerin asılsız olduklarını kanıtıyorlardı⁸⁴.

İngilizler Kürtleri kullanmayı tasarlıyorlar

1917 yılında savaş bağlaşıklar için hiç de iyi gitmiyordu. Dolayısıyla, bağlaşıkların savaş gayretlerine yardımcı olur ümidiyle, Osmanlı İmparatorluğu hudutları içindeki azınlıkları kullanmak; onlar aracılığıyla isyan veya olaylar çıkartmak ve onlardan her bakımdan yararlanmak amacıyla kimi projeler üzerinde tartışmalar yapıyordu. F.R. Maunsell adlı İngiliz uzman, İngiltere Savaş (Savunma) Bakanlığı sorumlularından Albay Gribbon'a 24 Ekim 1917'de gönderdiği bir yazıda, "Buhtan Kürtlerinin kullanılması olasılığına" değiniyor, şöyle diyordu: "Bu Buhtan Kürtleri, yaşamakta oldukları dağlık bölgeden uzakta harekete geçmeye inandırılırlarsa - ki bu kuşkuludur - onların izleyebileceği en kolay hat, Siirt yoluyla Diyarbakır'a karşı saldırıya geçmek ve böylece, Bitlis ve Muş'la olan ulaşımı kesmektir". Beş gün sonra gönderdiği başka bir yazıda ise, "Hizan'daki 30.000 Türk kaçağın kullanılması olasılığına" değiniyordu.

30.000'e yaklaşık Türk asker kaçağı ve Kürt'ün, Bitlis'in doğusunda, Hizan ilçesinde toplandığı bildirilmişti. Bu kaçakların kimileri, Bitlis'in güneyindeki Türk ulaştırma hatlarına saldırıyorlardı. Maunsell şu yorumda bulunuyordu:

"Bu kaçakların tümünün, Türkler için artık savaşmayı dilemeyen Kürt kökenli adamlar olması olasıdır. Savaştan önce Bitlis kenti ve ilçesi, hoşnutsuz Kürtlerin sürekli bir merkezi olmuştur; sonra 70 yıla yaklaşık bir süre önce Bitlis'i Kürt Beylerin yönetmiş olduğu hatırdadır... Sorun şudur: Hizan'daki hoşnutsuz Kürtler, Türk ulaşım hatlarına yapılacak saldırılarda en iyi biçimde nasıl kullanılabilir? Şimdiki durumda, bu Kürtler, görünürde Bitlis geçidine saldırıda bulunmakla yetinmiyorlar; ama bunun bize bir yararı yoktur. Belki Siirt yoluyla

⁸³ İDA, FO 371/3055/124949: Percy Loraine'den A.J. Balfour'a gizli yazı no. 336, Madrid, 19.6.1917.

⁸⁴ Birinci Dünya Savaşı günlerindeki Türk aleyhtarı İngiliz propagandası için S.R. Sonyel'in, Türk Tarih Kurumu'nun *Belleten* dergisinin 222. sayısında (Ağustos 1994) çıkan "Birinci Dünya Savaşı günlerinde Türk-Ermeni ilişkileri ve İngiliz propagandası" adlı yazısına bakınız.

Diyarbakır'a sevkedilebilirler..., ama Türk askerlere açıktan açığa saldırmayı dilemiyorlar. Sonra Diyarbakır doğrultusunda yapılacak bir akımın bizim harekâtımıza pek az yardımı olacaktır. Ama, Kürtler, Bohtan ve Cezire yoluyla güneye doğru hareket etmeye ve Bağdat demiryoluyla Musul arasında başlıca ulaşımı oluşturan Nisibin-Musul yoluna saldırmaya inandırılırlarsa, kendi dağlarının sağladığı siperden ayrılmayarak, Dicle harekâtımız açısından oldukça etkili olabilirler..."

Yazısını sürdüren Maunsell, "Türklerin Pan-İslâmik teorilerini" yıkmak için görünürde en iyi projenin, "İslâmın merkezini Arap soylarına iade etmek" olduğunu; bu olursa, Kürtlerin, İstanbul'un bulunduğu batıya bakacaklarına, bakışlarını, en saygı-değer evliaları olan Abdul Kadır Gilâni'nin mezarının bulunduğu Bağdat'a (güneye) çevirmeye gönüllü olacaklarını; Araplarla Kürtlerin Sunni mezhebine mensup olduklarını ve dini görüşlerinin Arap kökenli olduğunu iddia ediyor, şöyle diyordu:

"Onlar arasında propaganda yapmak amacıyla, Bağdat'taki hududumuzun kuzeyindeki bir noktadan, örneğin, "Khoshnau ve Girdi" aşiretlerinin yaşadıkları bir merkez olan ve orda muhtemelen bir Türk garnizonu bulunmayan "Shahlawa'dan" uçaklarla bildiriler dağıtılamaz mı? Bu yöre, Erbil ile Revandız arasındadır. Veya Jaf yöresinde bulunan Halepça kullanılabilir... Bu bildirilerde, onların ulusal duygularına hitap edilebilir; yüce Selâhettin'in (Eyyubi), yüce tarihçi Bitlisli İdrisi'nin, Hakkâri Mirlerinin ve Bedirhan Bey gibi irsi önderlerinin günlerindeki Kürdistan'ın görkemine değinilebilir. Ulusal özerklikle Kürdistan'ın geçmişteki görkemleri canlandırılabilir".

F.R. Maunsell, yine Albay Gribbon'a 5 Aralık 1917'de gönderdiği yazıda, "Pan-Turanizme karşı Kürt ulusçuluğu" projesini sunmayı dilediğini; yazısına eklemiş olduğu haritada, "Kürt ilçelerini" renklendirdiğini ve bundan da görüleceği gibi, "Kürtlerin, Turan hattını yaracak önemli bir takoz olarak kullanılabileceğine inandığını" vurguluyor, şöyle diyordu:

"Medlerin ve M.Ö. 500'de Ksenofon'un askeri birliklerini hırpalayan Karduçi'lerin muhtemelen torunları olan Kürtler, kesinlikle Turan soyuna mensup değillerdir. Onların güneyinde yaşayan Sami kökenli Araplarla birlikte, Turan öğelerine karşı güçlü bir blok oluşturabilirler... Dolayısıyla, onlara özerklik sözü verilerek ulusal duyguları üzerinde çalışılabilir ve böylece, Türklerin, Turan zincirlerini birleştirmeleri önlenebilir"⁸⁵.

⁸⁵ İDA, Savaş Bakanlığı (War Office) belgeleri, WO 106/6: "Kürdistan ve Ermenistan - Türkiye'nin taksimi projesi" başlıklı dosya.

Önerilen bu projenin uygulanması için resmi düzeyde çalışıldığını gösterecek belgeler İngiliz Devlet Arşivi'nde bulunamamıştır. Gerçekte, bu gibi belgeler dosyalardan çıkarılmış ve birçoğları da tahrip edilmiştir. Buna karşın, bu projeye ilişkin olarak yapılan öneriler, İngiltere Savaş Bakanlığı'nda ilgiyle izleniyordu. Bu belgeler, İngilizlerin, Kürtleri istismar ederek nasıl kullanmayı dilediklerini göstermeleri bakımından büyük önem taşırlar.

Bolşevik ihtilâli ve Kürt-Süryani çatışması

Batılı yazarlardan Stephen Pelletière şöyle der: "Birinci Dünya Savaşı'nın Doğu Anadolu bölgesini nasıl yıktığı Batı'da iyice bilinmiyor⁸⁶. Ruslar bu bölgeyi işgal ederken, oradaki gıda maddelerine el koyuyor; sulama tesislerini tahrip ediyor; bahçeleri yakıyor ve genellikle tüm Müslüman ülkeleri soyuyorlardı⁸⁷. Ancak, Rus Bolşevik ihtilâli bu durumu büsbütün değiştiriyordu. Eskiden Rusların koruyuculuğu altında bulunan Ermeniler ve Süryaniler, Bolşevik ihtilâlinden sonra büsbütün korumasız kalıyorlardı. Hıristiyan olan Süryaniler, Protestan İngiltere'yle ilişki kurmuşlardı, ama Ortodoks Rusya'yla da düzen çeviriyorlardı. Rus orduları Doğu Anadolu'dan çekilince, Süryaniler yalnız kalıyorlardı. Dağlık bölgede (Hakkâri dolaylarında) yaşayan *Jelou* (Celu) olarak bilinen ve Ruslarca silâhlandırılmış olan 25.000 Doğu Süryani savaşçıları vardı. Ruslar çekilince, evlerini bırakarak İran'a sığınmak zorunda kalıyorlardı⁸⁸.

1915 yılı sonbaharında, *Jelou* aşiretine mensup bu savaşçılar, güven içinde olmadıklarını sezerek, patrik ve ulusal önderleri olan Mar Shimoun tarafından, İran'ın Selmas ovasına ve Urmiye (Rezaiye)'ye sevkediliyor; oradaki Hıristiyan halka katılıyor; Amerika'lı misyonerlerin koruyuculuğu altına giriyorlardı. Uzun yıllardan beri orda üslenmiş bulunan bu misyonerler, Nesturi (Süryani) Hıristiyanları Protestan yapmaya çalışıyorlardı. İngiliz yazar ve rahip W.A. Wigram'a göre, Türkler, Süryanilerle iyi geçinmeye çalışıyorlardı, ama, ABD bağlaşıklardan yana savaşa girmeden önce bile oldukça Türk düşmanı olan misyonerler aracılığıyla yapılmakta olan Rus ve Amerikan propagandası, onları, Ruslardan yana geçmeye inandırmıştı. Ancak, Ruslar Van'dan öteye ilerleyemedikleri için, Süryaniler, İran'a çekil-

⁸⁶ Stephen Pelletière: *The Kurds: an unstable element in the Gulf*, (Kürtler: Körfez'de dönecek bir unsur), Westview Basımevi, 1984, s. 53.

⁸⁷ Sir Arnold Wilson: *A clash of loyalties* (çarptışan sadakatlar), Oxford, 1931, s. 32.

⁸⁸ Arfa: *The Kurds, a.g.e.*, s. 48 vd.

mek kararını alıyor ve yol boyunca Oramar, Bervar ve Artoş'taki Kürt aşiretleriyle ve Şeyh Ahmet Barzani'yle çarpışıyorlardı⁸⁹.

1917 yılı sonlarına doğru, Süryani Patrik Mar Shimoun, Rusya'nın çöküşünden hemen önce ve sonra silâhlendirilmiş bulunan 5.000 Süryani savaşıya komuta ediyordu. Bolşevik ihtilâlinde sonra, o bölgedeki bağlaşıklık temsilciler, Süryanileri örgütlemeye çalışıyor ve geride kalan kimi Rus askerlerle birlikte, savaş kesimini Türklere karşı savunmada kullanıyorlardı. Gönüllü birkaç Rus ere ek olarak 6.000 silâhlı Hıristiyan seferber edilmişti. Bu gibi güçlü ve silâhlı bir Hıristiyan gücün varlığı, Urmiye kentinin Müslümanları ve özellikle Şikak aşireti önderi İsmali Ağa Simko'ca bir tehdit olarak görülüyordu⁹⁰.

O tarihe dek, Urmiye ilçesinin Müslüman ve Süryani köy halkı birbirleriyle iyi geçiniyorlardı; ama savaşçı Süryani dağ aşiretinin sahnede belirmesi üzerine durum çabucak değişiyordu. O bölgeye sığınan 25.000 kadar Süryani'nin hiç parası yoktu ve gördükleri herşeye para ödemedi el koymaya kalkıyorlardı. Yerel ve yansız halk, onlara, gerçekte savaş durumu yüzünden kıt olan erzak sağlamak için bir neden görmüyordu. Bunun üzerine *Jelou* Süryanileri, pazarları yağma etmeye başlıyor; kimi Müslümanlar mallarını savunmaya yeltenince, daha önce Müslümanlara dost görünen yerel Süryanilerin de yardımlarıyla, *Jelou* Süryanileri Müslüman halkı kırıma tabi tutuyorlardı. Her geçen gün birçok kişinin ölümüne neden olan bu olayları durdurmak amacıyla Papa'nın temsilcisi Mgr. Sontag Süryanileri etkilemeye çalışıyor; ama Amerikalı misyoner Dr. Shedd müdahalede bulunmaya karşı çıkıyor; Süryanileri destekliyor ve onları, İran katlarına ve halkına karşı kışkırtıyordu.

Simko, Mar Shimoun'u niçin ve nasıl öldürdü

Bu sıralarda, bağlaşıklar, Kafkasya halklarını, kendilerinden yana ve Türklere karşı savaşmaya tahrik ediyor, ama Müslümanlar, Gürcüler ve hatta kimi Osmanlı Ermenileri buna karşı çıkıyor; yalnız savaş düşkünü *Jelou* Süryanileri Türklere karşı savaşmak meyli gösteriyorlardı. Bunun üzerine, bağlaşıklar, Rus ordusunca kullanılmak üzere Tiflis'te birikmiş oldukları savaş malzemesini Süryanilere dağıtmak amacıyla Urmiye'ye sevk ediyorlardı. Başta Patrik Mar Shimoun ve Ağa Petros adlı kışkırtıcı komutanları olmak

⁸⁹ W.A.Wigram: *Our smallest ally* (en küçük bağlaşığımız), Londra, 1920, s. 16-19.

⁹⁰ Eagleton, a.g.e., s. 9-10.

üzere, Süryaniler, Urmiye'yi ve daha sonra Selmas bölgesini, savaşta resmen yansız kalan bağımsız ve egemen bir devlete ait olmalarına karşın, ele geçirerek orda ulusal bir yurt kurmayı amaçlıyorlardı.

Şakak aşiretine mensup Kürt önder İsmail Ağa Simko, oraya sığınan Hıristiyan göçmenlere karşı düşmanlık duyguları beslemekle birlikte, yansız kalıyordu. Süryanilerin, Kürtlerce meskûn bulunan Hakkâri dağlık ve kurak bölgesine döneceklerine, o sırada Süryanilerce işgal edilmiş bulunan verimli bölgede bağımsız veya en azından özerk bir statü sağlamak niyetinde olan Süryani önder Mar Shimoun, geçici bir süre için bile olsa, yerel Kürtlerle işbirliği yapılmadan bu plânını gerçekleştiremeyeceğini anlıyordu. Aynı zamanda, bağlaşıkların zaferinden ve Türklerin yenilgisinden sonra, o bölgenin Kürtlerini ortadan kaldırmayı ümit ediyordu. O sırada, Simko, o bölgedeki en etkili Kürt önderdi; dolayısıyla, Mar Shimoun, yerel bir Ermeni aracılığıyla Simko'yla ilişki kuruyor ve aralarında bir görüşme yapılmasını sağlıyordu. Görüşmenin, Selmas ilçesine bağlı Şahpur ve Simko'nun yaşadığı Çehrik kentleri arasında bulunan Köhne-Şehir köyünde yapılması ve bölgeye giren Türklere ve İran'ın yasal yönetimine karşı ortak harekâta geçilmesinin görüşülmesi kararlaştırılıyordu. Ancak, görüşmeden önce, Simko, bunun başarı şansını ölçüp tartıyor ve Türkiye hududuyla Urmiye Gölü arasındaki "Kürt kesiminin" yöneticisi olacaksa, kendi yetkisine asla boyun eğmeyecek olan ve o sırada bağlaşıklarca desteklenen Süryanileri ve *Jelou* Hıristiyanlarını ortadan kaldırması gerektiğini düşünüyordu.

25 Şubat 1918 tarihinde (bazı yazarlar bunu 3 Mart veya Martın 3. haftası olarak verirler), Patrik Mar Shimoun, refakatinde silâhlı 140 *Jelou* Süryani savaşçı ve 2 top olduğu halde, Köhne-Şehir'e ulaşıyordu. Simko kuşku yaratmamak için, silâhlı birkaç adamıyla beliriyor; ama iki önder arasında yapılan görüşmeden sonra birçok silâhlı Kürtler de toplantı yerine ulaşıyorlardı. Toplantı bir evde yapılıyordu, ama Simko, daha önce, kendi silâhlı adamlarını, bitişikteki evlerin yassı damlarına yerleştirerek pusuya yatmış bulunuyordu. Atlarından inen Süryani savaşçılar, atlarıyla birlikte meydana bekliyorlardı. Toplantıdan sonra, Mar Shimoun, Simko'nun refakatinde evden çıkıyor ve dışarıda, her iki önder, oldukça dostane biçimde el sıkışıyordu; ama Mar Shimoun atlı arabasına binince, Simko, muhafızlarından birinin silâhını elinden alarak Mar Shimoun'u arkadan vuruyordu. Mar Shimoun yere yıkılınca, Simko'nun kardeşi tabancasını çekerek onu öl-

dürüyordu⁹¹. Simko'nun ateş edişini bir işaret olarak bilen Kürtler de hep birlikte silâhlarını patlatmaya başlıyor ve birkaç an içinde, Süryani muhafızların çoğunluğunu atlarıyla birlikte öldürüyorlardı. Onlardan pek azı kaçıp kurtulabiliyordu. Kurtulanlar arasında, Mar Shimoun'un küçük kardeşi David de bulunuyordu. Bu olaydan sonra Simko, adamlarıyla birlikte, Köhne-Şehir'den ayrılarak Çehrik'e sığınıyordu⁹².

İngiliz kaynaklarına bakılacak olursa, Mar Shimoun'u görmeye giden İran'lı elçiler, ona, Selmas'ta ikamet eden ve "oldukça kötü ad yapmış olan bir Kürt aşiretinin önderi ve eşkiya olan" Simko'yla görüşmesini önermiş; Mar Shimoun da bunu kabul etmişti. Bu arada Simko, "Tebriz'den gelen elçilerin de bilgisi ve kasti plânlarıyla", ikametgâhının bitişiğindeki evlerin damlarında silâhşörlerini pusuya yarıyordu. "Kürt eşkiya önderiyle" yapılan görüşme bitince, Patrik, kendisini muhafızlarının beklediği avluya çıkınca, kurşun yağmuruna tutuluyor ve adamlarından yalnız altısı kaçarak kurtuluyor ve işlenen "komplo ve cinayetler" hakkında bilgi veriyorlardı⁹³.

Süryaniler öç peşinde

Süryaniler bu olayları duyar duymaz, Mar Shimoun'un kızkardeşi, onlara, bulabilecekleri gücüyetmez ve masum Müslümanlardan öç almayı emrediyordu. Gemi ağza alan Süryani silâhşörler, hiç ayırım yapmadan yüzlerce Müslüman erkek, kadın ve çocuğu öldürüyor; evlerini yağma ediyorlardı. Bir Süryani aşiret mensubu şu demeci veriyordu: "Mar Shimoun'un ölümünden sonra artık Kürt tutsak almaz olduk"⁹⁴. O sırada Çehrik (Chara)'teki kalesinde bulunan Simko'yu cezalandırmak amacıyla Ağa Petros ve Malik (Melik) Khoshaba komutasında bir Süryani gücü ivedilikle seferber ediliyor; 36 saat süren çarpışmadan sonra Simko yenilgiye uğrattılıyordu. Batılı yazar Perley'in iddiasına göre, Simko'nun kalesinde, Tebriz'in İranlı valisince gönderilmiş bulunan ve Mar Shimoun'un öldürülmesini talep eden bir mektup bulmuş-

⁹¹ Bu olayı değişik biçimde anlatan belgeler için bkz. İDA, FO 371/3264/52091: Marling'den Dışişleri Bakanlığı'na kapalı telyazısı, Tahran, 21.3.1918; Tebriz'deki İngiliz konsolosun gönderdiği 21.3.1918 tarihli telyazısına aucta bulunuyordu.

⁹² Arfa, a.g.e., s. 51-3.

⁹³ İDA, FO 371/4177/11181.

⁹⁴ İDA, FO 371/3264/57685: Marling'den Dışişleri Bakanlığı'na kapalı telyazısı, 31.3.1918; ilişikte, Tebriz'deki konsolosun 30.3.1918 tarihinde gönderdiği telyazısının sureti; ayr. bkz. İDA, FO 371/7793/E 12115.

lardı⁹⁵. Ancak, İngiliz Devlet Arşivi'nde, bu iddiayı doğrulayıcı herhangi bir belge bulunamamıştır.

Çarpışma sırasında birçok kişiler yaşamlarını yitiriyor, mal ve mülk tahrip ediliyor ve her iki yan da yağma davranışlarında bulunuyordu. Simko'nun kardeşi ölüyor; kendisi ise yaralı olarak, 200 adamıyla birlikte Hoy'a kaçıyor; o tarihten sonra kaçak yaşam sürmeye başlıyordu. Süryanilerin Müslümanlara karşı işledikleri vahşet o kadar dayanılmaz bir kerteğe geliyordu ki, 1918 yılı Mart ayı sonunda, Kotur yakınındaki Yezidekent sakinleri adına 6 Kürt aşiret önderince imzalanan bir dilekçe, Van komiserine gönderiliyordu. Bu dilekçede, Süryanilerin, İranlıların silâhlarını almak ve kenti tahrip etmek amacıyla Hoy doğrultusunda ilerledikleri; Van ilçesine girerek "sadık Kürt halkı" öldürecekleri bildiriliyordu⁹⁶.

İngiliz İstihbarat Servisi mensubu Binbaşı E.W.C. Noel, bu olaylardan çok sonra, 1919 yılı Mayıs ayında kaleme aldığı bir raporda şöyle der:

"1916 (?) yılının ilkbahar ve yazında, Rus ordusunun ve ona eşlik eden Hıristiyan öç ordusunun işgal ederek tahrip ettiği bölgede yapmış olduğum ve 3 ay süren gezi sonunda, Albay Ağa Petros'un mektubunda Türkler aleyhine yapmış olduğu şikâyetler kadar, Türklerin de kendi düşmanlarına karşı güçlü şikâyetleri olduğunu söylemekte zerre kadar kuşku yoktur. Yerel sakinlerin ve görgü tanıklarının genel ifadelerine göre, Ruslar, kendilerine eşlik den Nesturi ve Ermenilerin önerileri ve kışkırtmalarıyla, - ki bunda bizzat Ağa Petros baş rolü oynamıştır -ellerine düşen Müslüman sivil halkı, hiç ayırım yapmadan kesip öldürmüşlerdir. Revandız kentinin tahribi ve ora halkının toptan kırıma tabi tutulmuş olması bunun tipik bir örneğini oluşturur. Revandız ve Neri ilçelerinden geçen bir gezginci, orada, Hıristiyanların Müslümanlara karşı genel ve toptan yapmış oldukları vahşetin belirtilerini bulacaktır. Bundan daha korkunç ve daha yaygın bir olay düşlemek güç olacaktır"⁹⁷.

⁹⁵ David Barsum Perley: *Whither Christian Missions* (Hristiyan Misyonlar nereye), 1946, s. 30.

⁹⁶ İDA, FO 371/3889/112963: Gracey'den Pike'e, 20.4.1918.

⁹⁷ İDA, FO 371/3658/84426: Webb'den Curzon'a yazı no. 773/M/1743, İstanbul, 17.5.1919; ilişikte, Noel'in raporunun sureti.

Ermeni militanlar yine sahnede

Militan Süryanilerin bu vahşeti sürerken, militan Ermeniler de rahat oturmuyorlardı. Doğu Anadolu'da korkunç eylemlerde bulunan, ama Türk ordusu önünden kaçarak, Ağa Petros komutasındaki Süryani milis gücüyle bağlantı kurmak üzere çeteleriyle birlikte İran topraklarına giren Ermeni çete başı Antranik, bağlaşıkların tahrikiyle kuzeyden Hoy'a saldırıyordu. Bu sırada Şahpur'u işgal eden Süryani milisler, oradaki masum Müslüman halkı korkunç bir katliamla ortadan kaldırdıktan sonra, güneyden Hoy üzerine yürümeye başlıyordu. Ancak, Hoy halkı, Türk güçleri ulaşıncaya dek Antranik'in milis gücüne karşı direniyor; onun plânlarını altüst ediyor; Antranik, Erivan'a doğru geri çekilmeye zorlanıyor; Ağa Petros ve milisleri ise Urmiye'ye dönüyorlardı⁹⁸.

Gümrü'deki İngiliz istihbarat subayı Robert McDowell'in Yüzbaşı Gracey'e 25 Nisan 1918'de gönderdiği yazıda, Ermenilerle Süryanilerin İngiliz denetimi altında askeri sahada işbirliği yapmaları olasılığına değiniyor, şöyle diyor:

"Dağ Süryanilerini Antranik'le birleşmeye inandırabileceğime güvenim vardır. Onlar, yaklaşık olarak 7.000 adamdan oluşacaktır... Emir Han gibi Kürt önderleri ve Çölemerik Kürtlerini, ya yansız kalmaya, ya da bizimle birleşmeye, doğrudan doğruya, veya kimi Süryanilerin aracılığıyla inandırabileceğim... Urmiye ve Sırdaşt arasındaki Kürtlerin daha bir çoğunu kazanarak, Süleyman Han'ın işini sürdürebileceğim"⁹⁹.

İngilizler Süryanileri istismar etmeyi tasarlıyor

Bu arada, İngiliz General Dunsterville, Urmiye bölgesindeki Hıristiyan Süryaniler hakkında bilgi sağlıyor ve onları yeterince silâhlendirerek, birkaç İngiliz subayın komutasında, Türklerin ulaşım hatlarını tehdit edebilir ümidiyle onlarla ilişki kuruyordu. O sırada Türkler Culfa'dan hareket ederek Tebriz'i işgal etmişlerdi ve onların Bakü'ye girerek petrol kaynaklarını ele geçirmelerini önlemeye çalışıyordu¹⁰⁰. Dunsterville, bu amacı gözönünde tutarak, Zancan ve Tebriz arasındaki Mianeh'i işgal ediyor; Sayın Kale'ye süvari birlikleri ve Urmiye'ye bir uçak gönderiyordu. Uçağın pilotu, Teğmen

⁹⁸ Arfa, a.g.e., s. 160.

⁹⁹ İDA, FO 371/3264/78866: McDowell'den Gracey'e yazı, Gümrü, 25.4.1918.

¹⁰⁰ L. Dunsterville: *The adventures of Dunsterforce* (Dunsterforce adlı askeri birliklerin maceraları), Londra, 1920.

Pennington, Hıristiyanlar tarafından iyi karşılanıyordu. Yapılan görüşmede, Süryani müfrezesi Urmiye ile Suçbulak (Mahabad) arasındaki Türk ve Kürt güçlerini yararak Sayın Kale'ye (Şahin Kale ?) gitmesi; oradaki İngilizlerden silâh ve mermi alması ve Tebriz'le Culfa arasındaki Türk ulaştırma hatlarına saldırmak amacıyla Urmiye'ye dönmesi kararlaştırılıyordu.

Bu operasyonun birinci evresi bütünleniyordu; ama yola geç çıkan Süryani müfrezesi, Sayın Kale'ye saptanan tarihten sonra ulaşıyor ve İngiliz bölüğünün oradan ayrıldığını öğreniyordu. Süryani müfrezesi Sayın Kalede'yken, Türklerin kuzeyden Urmiye'ye saldırılarını önlemek amacıyla Selmas ovasına gönderilen Süryani birlikleri, Urmiye'ye çekiliyor ve Ağa Petros'un güneye çekildiğini öğrenince, terkedilmiş olduklarını sanıyorlardı. Türklerin sahnede yeniden belirmesi üzerine, Simko ve öteki Kürtler yine tehdit edici bir tutum izlemeye başlıyor ve bundan paniğe tutulan Süryaniler, karıları, çocukları ve sürüleriyle kentten kaçmaya başlıyor; Mahabad bölgesindeki Kürt aşiretleri yarmayı başarıyor, ama General Ali İhsan Paşa'nın Tebriz'e vali atadığı İran'lı Majd-es-Saltaneh'in gönderdiği bir İran müfrezesi tarafından Miandab'da saldırıya uğruyor ve ağır zayıat veriyorlardı. Yapılan çarpışmalar sırasında Kürtlerle Süryaniler birbirlerine hiç acıma göstermiyor; 10.000'e yaklaşık Süryani de dahil olmak üzere, birçok kişiler ölüyor veya tutsak ediliyordu. Ancak 50.000'e yaklaşık Süryani, Sayın Kale'ye ulaşıyor; oradan Hamadan'a götürülüyor; Hamadan'da İngiliz koruyuculuğu altına alınarak daha sonra Irak'a sevk ediliyorlardı¹⁰¹.

Savaşın Sonu

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Bırakışması'yla¹⁰² Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisi kesinleşinceye dek, başta İngiltere, Fransa ve Rusya olmak üzere, Bağlaşık Devletler, uzun yıllar o İmparatorlukta güven, barış ve gönenç içinde yaşamış olan Rum, Ermeni, Süryani, Kürt ve öteki etnik ve dinsel toplulukları kendi çıkarları için ve bol sözlerle çelerek ayaklandırmışlar; Anadolu halklarını birbirlerine kırdırmışlar ve onlara vermiş oldukları sözleri, kendi çıkarları sağlandıktan sonra unutmışlardır. Ancak, bu düzen, kışkırtma ve istismar politikalarını Türk Kurtuluş Savaşı döneminde de, Lozan Konferansı'na dek ve dahası, ondan sonra da ve belki günümüze dek sürdürme gelmişlerdir.. Bu konuyu, ileride, 'Kurtuluş Savaşı döneminde Türkiye'yi bölme çabaları, 1918-1923' konulu yazımızda incelemeye çalışacağız.

¹⁰¹ Ar fa, s. 55-6; Eagleton, s. 9-10; Pelletière, s. 55-6; Wilson, s. 24 vd.

¹⁰² Sonyel: *Türk Kurtuluş Savaşı ve dış politika, a.g.e.*, s. 7 vd.